

FUNDACJA
BATOREGO

IM. STEFANA

www.batory.org.pl

Как РОССИИ строить отношения
с УКРАИНОЙ?

Как УКРАИНЕ строить отношения
с РОССИЕЙ?

Российско-украинские отношения

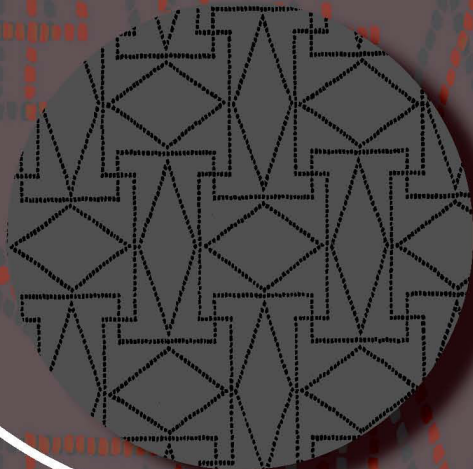
в 2006 году и в ближайшем будущем

РОСІЯ: як жити
з УКРАЇНОЮ?

УКРАЇНА: як жити
з РОСІЄЮ?

Російсько-українські відносини

у 2006 році та у найближчому майбутньому

Фонд им. Стефана Батория, Варшава, июнь 2006

Фонд ім. Стефана Баторія, Варшава, червень 2006

Содержание / Зміст

Введение / Вступ **3**

Андрей Рябов
Общность или расхождения?
Сравнительный анализ политической трансформации
России и Украины: ключевые аспекты **4**

Олесь Лісничук
Росія й Україна як дві альтернативні моделі
посткомуністичної трансформації **11**

Андрей Ермолаев
Украина и Россия: диссонанс в развитии
и поиски компромисса **15**

Олена Вітер
Пошук рівноваги національних інтересів
як урок українсько-російської газової кризи **20**

Олександр Сушко
Місце України в Європі та роль Росії **24**

Ирина Кобринская
Место Украины в Европе и позиция России **29**

Введение

Тексты, представленные в данной публикации, содержат в себе часть выступлений конференции *Как России строить отношения с Украиной? Как Украине строить отношения с Россией? Российско-украинские отношения в 2006 году и в ближайшем будущем*, которая состоялась в Фонде Батория 3 апреля 2006 года. Мы решили разместить их в зависимости от языка оригинала по-украински и по-русски.

В течении конференции вместе с известными экспертами из Украины, России и Польши мы попытались не только ответить на вопрос, какое значение имеют выборы в Верховну Раду Украины (26 марта), но, прежде всего, какие будут иметь последствия для российско-украинских отношений. Для Украины связи с Россией являются ключевым пунктом внешней политики. То же можно сказать и о России, где отношения с Украиной – один из важнейших приоритетов, имеющих непосредственное влияние на внутреннюю политику. Именно поэтому мы решили, что вопрос заслуживает внимания, и именно Варшава является подходящим местом для проведения конференции, несмотря на то, что по мнению большинства россиян она не совсем нейтральна.

Вступ

Тексти, які потрапили до цієї книги, – частина доповідей, прочитаних підчас конференції *Росія: як жити з Україною? Україна: як жити з Росією? Російсько-українські відносини у 2006 році та у найближчому майбутньому*, проведеної у Фонді ім. Стефана Баторія 3 квітня 2006 року. Друкуємо їх українською або російською, залежно від того, якою мовою вони писалися.

Підчас конференції спільно з видатними експертами з України, Росії та Польщі ми намагалися не тільки відповісти на питання, що означають результати виборів до Верховної ради (26 березня 2006), але, передусім, які будуть їхні наслідки для українсько-російських відносин. Відносини з Росією – це для майбутнього української держави проблема визначальна. Але й для Москви стосунки з Україною – один з головних пріоритетів міжнародної політики, який прямо впливає на російську внутрішню політику. Саме тому ми вирішили, що ці теми вартують обговорення, та Варшава – непогане місце для організування конференції (навіть якщо на думку багатьох росіян не до кінця нейтральне), мета якої – аналіз стану та перспектив українсько-російських відносин.

Общность или расхождения? Сравнительный анализ политической трансформации России и Украины: ключевые аспекты

Андрей Рябов*

Какой бы ни была конфигурация нового политического режима на Украине после недавних мартовских выборов в Верховную Раду, очевидно, что тенденция к плюральности политического пространства приобрела в этой стране устойчивый характер. В то же время в России на протяжении последних лет, напротив, наблюдается процесс неуклонного свертывания сферы применения демократических процедур, а там, где они формально сохраняются, происходит замена конкурентности доминированием сил, представляющих нынешнюю властную элиту. В политическом развитии двух соседних стран, у которых много общего в их историческом прошлом и которых поныне связывают тысячи нитей взаимных экономических интересов, контактов на уровне граждан, подобные расхождения остро ставят вопрос о причинах сложившейся ситуации и о том, насколько глубокими и устойчивыми стали различия в посткоммунистической трансформации России и Украины. Эти проблемы автор и намерен рассмотреть в данной статье.

Схожесть путей трансформации в 90-е гг.

Несмотря на нынешнюю разницу, обе страны изначально принадлежали к одному типу посткоммунистической трансформации, характерному для абсолютного большинства государств, образовавшихся на территории бывшего СССР после его распада. Характерная особенность этого типа (условно его можно назвать постсоветским) состояла в том, что политической революции, разрушившей в 1991 г. коммунисти-

* Политолог, член Научного Совета Московского Центра Карнеги, ранее руководитель программы «Внутренняя политика России и политические институты». Специализируется в исследованиях современной политической системы России. С 1993 года является экспертом Фонда Горбачева. Работает в Институте Мировой Экономики и Международных Отношений (ИМЭМО); является главным редактором ежесеместричника, издаваемого ИМЭМО. Преполагает в МГУ и других вузах. Автор множества книг и публикаций.

ческую систему, не предшествовала революция ценностей в массовом сознании, которая стала бы идеологической основой для формирования общенационального консенсуса по отношению к целям дальнейших преобразований. Именно этим ситуация на Украине и в России кардинальным образом отличалась от стран Центральной и Восточной Европы (ЦВЕ), где демократические ценности укрепились в массовом сознании гораздо раньше, чем «бархатные революции» 1989 г. разрушили политические институты коммунистических режимов. Поэтому для народов стран ЦВЕ не было сомнений в целях трансформации, которые представлялись возвращением в европейскую цивилизацию через членство в таких организациях, как Европейский Союз и НАТО. Такое понимание и предопределяло необходимость соответствия жестким демократическим стандартам организации социального и политического пространства. Несмотря на то, что как на Украине, так и в России были общественные слои, считавшие главной задачей трансформации построение демократического общества, основанного на открытой рыночной экономике, этим группам в конечном итоге так и не удалось сплотить народы своих стран для продвижения к таким целям развития. «В отличие от Центральной Европы, для СНГ «европейский вектор» носил характер абстрактной цели, а не конкретной политической программы»¹. Поэтому не случайно в обоих государствах в течение долгого времени сохранялся глубокий политический и идеологический раскол по отношению к реформам, одним из наиболее ярких проявлений которого стало сохранение на протяжении всего периода 90-х гг. широкой базы поддержки консервативно-реставраторских сил. Следует отметить, что в это время и на Украине, и в России коммунистические партии оказывали мощное влияние на внутривнутриполитические процессы. Отсутствие национального консенсуса по поводу конечных целей преобразований, равно как и социальная и политическая неготовность, а также дефицит соответствующих навыков у значительных слоев населения к жизни в рыночных условиях способствовали заметному снижению уровня политического участия граждан и одновременно благоприятствовали ав-

¹ Макаренко Б. «Цветные революции» в контексте демократического транзита // Мир перемен, 2005, № 3, с. 110.

тономности нарождавшихся элит от общества. Обладая полной монополией на распоряжение бывшей государственной собственностью вне какого бы то ни было общественного контроля, элиты провели масштабную приватизацию основных производственных активов. Результатом этого стали резкие социальные разрывы между новыми высшими слоями и основной массой населения, а также формирование олигархии, тесно сросшейся с разными группами государственной бюрократии.

Не случайно одним из итогов развития трансформационных процессов по этому пути явилось постепенное разочарование общества в демократических и рыночных преобразованиях и рост ностальгических настроений в отношении общего советского прошлого. Именно эти настроения и стали питательной средой для подъема коммунистических партий в обеих странах, так и не сумевших, кстати, предложить своим народам реалистичных программ действий в условиях формировавшегося рынка и построивших свою деятельность, главным образом, на эксплуатации ностальгии по советскому прошлому. В противовес сильному влиянию коммунистов правящие режимы обеих стран активно использовали тему стабильности, гарантом которой они себя провозгласили. Глубокая экономическая депрессия и трудности адаптации сформировали у большей части населения устойчивые опасения перемен, не важно в какую сторону направленных, к будущему или к прошлому. На этом фоне тема стабильности приобрела особую привлекательность. Она позволила «склеивать» два разнородных социальных пространства – элит и массовых слоев – сохраняя тем самым единство и социальную целостность государств, избегать масштабных социальных катаклизмов². Однако, говоря о консолидирующей роли фактора стабильности в политической жизни двух стран, следует отметить, что на Украине эта роль усиливалась идеей строительства независимой государственности. Хотя Российская Федерация по сути тоже являлась новым государством, идеи строительства национальной государственности здесь не играли существенной роли в 90-е гг.

В этот период влияние Запада на трансформационные процессы в обеих странах тоже было схожим по направленности. Правительства за-

падных стран, считая страны бывшего СССР, в первую очередь Россию и Украину родиной коммунизма как общественной системы, были заинтересованы не столько в эффективности рыночных и демократических преобразований, сколько в недопущении возможностей реставрации прежних политических порядков. Ради этого они готовы были закрывать глаза на поукриминальную приватизацию, всемогущие олигархов, нечестные выборы, нарушение социальных прав миллионов человек. Тем самым, Запад объективно способствовал консервации переходной по сути системы общественных отношений и сохранению у власти элит, стремившихся к увековечиванию своей монополии на власть и распоряжение собственностью.

Происхождение и характер различий

Несмотря на неоспоримую схожесть уже в 90-е гг. в трансформационных процессах в России и на Украине обозначились существенные различия. Исследователи обычно обращают внимание на такие аспекты политической жизни двух стран, как взаимоотношения между президентом и парламентом, смена власти, произошедшей на Украине в 1994 г. и так и не состоявшейся в России в 1996 г. Подобные расхождения не вызывают сомнений. Действительно, разгон президентом РФ Борисом Ельциным высшего представительного органа власти в России тех лет – Верховного Совета в сентябре–октябре 1993 г. – на долгие годы лишил российских парламентариев стремления к политической самостоятельности. Даже во Второй Государственной Думе (1995–1999 гг.), где оппозиционные силы имели относительное и неустойчивое большинство, парламентарии, боясь перспективы роспуска, в решающие моменты всё таки голосовали за подготовленные правительством бюджеты, боясь выносить вотумы недоверия правительству. Кульминацией этой политической линии стали события мая 1999 г. Тогда депутаты Государственной Думы так и не смогли начать процедуру импичмента главе государства. Несмотря на то, Ельцину отказала в поддержке большая часть российских элит, а рейтинг его популярности в обществе коебался в пределах 1–2%, в решающий момент, когда соответствующие решения о начале импичмента были поставлены на голосование, многие народные избранники испугались идти на обо-

² См. Рябов А. Выбрана мечта // Апология, 2005, № 6, с. 11–15.

стрение отношений с президентом, опасаясь перспективы возможного разгона парламента. Это событие стало своего рода индикатором неспособности высшего института народного представительства в России быть противовесом президентской власти, даже в тех ограниченных пределах, которые определены действующей Конституцией РФ. Таким образом, то что впоследствии Государственная Дума, как, впрочем, и верхняя палата парламента – Совет Федерации, безропотно согласились играть роль младшего партнера президентской власти, представляется не случайным.

На Украине же, даже в условиях явно нараставших в 90-е гг. авторитарных тенденций в политике президентской власти, а также наличия мощных пропрезидентских фракций в Верховной Раде, «непоротый» парламента практически решениями часто стремился демонстрировать автономность своей позиции по отношению к президенту. Украинский парламента не побоялся предоставить свою трибуну для обнародования данных, затрагивавших репутацию президента Кучмы в ходе так называемого «кассетного скандала». В то время, как в России «дело Мабетекс», где в качестве фигурантов по обвинению в коррупции оказались замешанными лица из ближайшего окружения Ельцина, так и не стало предметом рассмотрения парламентом. В конечном итоге в ноябре 2004 г., в момент наивысшего противостояния между президентом и оппозицией, стремление к большей самостоятельности украинского парламента вылилось в отмежевание Верховной Рады от действий Кучмы и поддержки ею оппозиционных сил.

Подчеркивая различия ролей, которые Государственная Дума РФ и Верховная Рада Украины сыграли в политическом развитии своих стран, исследователи обращают внимание на то, что украинский парламента в этот период превратился в площадку согласования интересов между ведущими олигархическими кланами и прочими группами влияния. Это обстоятельство и позволило ему как институту усиливать свой политический вес во взаимоотношениях с президентом. Российская Госдума, которая тоже постепенно двигалась в направлении превращения в институт представительства интересов разных групп интересов, напротив, начиная примерно с 2001 г., стала трансформироваться в орган, задача которого ограничивается обслуживанием политической линии президента

и правительства и «штамповкой» законов, поступивших от них. После выборов в декабре 2003 г. конфигурация Думы стала определяться администрацией президента РФ. В таком контексте российский парламента превратился уже не столько в младшего партнера исполнительной власти, сколько стал по существу выполнять функции департамента по юридическому оформлению ее законотворческих инициатив. Различия в роли парламента на Украине и в России существенно повлияли на разделение политического пространства в обеих странах. На Украине оно объективно оставляло больше возможностей для политической конкуренции и представительства альтернативных правящему режиму позиций. В России же, наоборот, со временем это пространство становилось все более иерархизированным, не оставлявшим возможности для состязательности между разными идеями и политическими акторами.

Одним из важных аспектов межсистемной трансформации является смена власти. И здесь между Украиной и Россией уже в 90-е гг. наметились существенные различия. Так, первая смена власти на Украине произошла уже на вторых президентских выборах 1994 г., когда тогдашний президент страны Леонид Кравчук проиграл выборы лидеру оппозиции, бывшему премьер-министру Леониду Кучме. По канонам транзитологической теории, возникновение подобной ситуации на «выборах разочарования», когда силы, инициировавшие транзит, в результате свободной конкуренции уступают власть оппозиции, могут рассматриваться как ступень, непосредственно предшествующая стадии консолидации демократии³. В России на вторых по счету президентских выборах смены власти не произошло, и не в последнюю очередь потому, что они не были свободными. Властная элита привлекла на поддержку тогдашнего президента Ельцина огромные финансовые и административные ресурсы. Широкое использование средств государственного бюджета в интересах избирательной кампании главы государства во многом спровоцировало бюджетный кризис в стране уже осенью 1996 г. Большая часть СМИ, и в первую очередь общенациональное телевидение, работали на дискредитацию главного соперника действующего президента – лидера Компартии

³ См. Мельвиль А. Ю., Демократические транзиты (теоретико-методологические и прикладные аспекты). Москва, 1999, с. 22–23

Геннадия Зюганова. Широко использовались и фальсификации при подсчете голосов. Иными словами, избрание политического лидера страны в 1996 г. состоялось первоначально в ходе элитного сговора. Легитимация через выборы лишь юридически оформила этот выбор.

В 2000 г. механизм смены власти был изменен в соответствии с истечением конституционного срока пребывания Ельцина у власти. В российскую политическую практику был возвращен восходящий к монархической традиции принцип передачи власти по наследству политику, которого выберет глава государства. Такая практика, когда «уходящий» монарх сам назначает себе преемника, была впервые введена в России императором Петром Великим в 1721 г. Важно отметить, что выборам в рамках этой модели снова отводилась функция правового оформления итогов элитных договоренностей, хотя механизм этих договоренностей отличался от 1996 г. Судя по всему, та же схема – назначения преемника уходящим президентом, будет использована на президентских выборах и в 2008 г. Утверждение такой модели передачи власти, сводящей к сугубо формальной процедуре участие в выборах массовых слоев населения, во многом стимулировало свертывание публичной политики как пространства, так и конкуренции в политическом процессе.

Столь очевидные различия в трансформационных процессах в двух странах в таких аспектах политики, как взаимоотношения между президентом и парламентом и механизмы смены власти не стали результатом случайного стечения обстоятельств, а в немалой степени были обусловлены разницей в политической культуре двух народов, которую не смогло нивелировать даже семидесятилетнее господство коммунистической идеологии, как известно, не признававшей национально-культурных различий в рамках официальной концепции единого «советского народа». Украинская политическая культура отличается большей толерантностью, ориентированностью на поиск взаимоприемлемых компромиссов. Российская же культура, напротив, чужда «срединности», ориентирована на подчинение частных и групповых интересов воле государства. Для нее также характерно тяготение к разным формам политического радикализма. Различия в культурах отчетливо проявились уже на первых этапах трансформации. В России была предпринята попытка радикаль-

ного выхода из прежней социально-экономической системы, которая изначально была неприемлемой для большей части населения страны. На Украине, напротив, была избрана стратегия более постепенного перехода к рынку. Конечно, с экономической точки зрения российская модель реформирования оказалась эффективнее, чем украинская. Но, с другой стороны, именно использование этой модели в политическом плане привело к масштабному противостоянию, завершившемуся кровавыми столкновениями между сторонниками президента и Верховного Совета. Очевидным следствием этого стал резкий дисбаланс властей в пользу института президента, а также появление у правящей элиты стойких опасений конкурентных выборов с непредсказуемыми результатами, которые могут привести к нежелательной для нее смены власти. На Украине же, напротив, даже в периоды острых политических кризисов, стремление к компромиссам оказывалось сильнее попыток одной стороны с помощью жесткого принуждения навязать свою волю оппоненту. Это, кстати, и объясняет, почему, несмотря на существенные региональные различия и острые конфликты между регионами, особенно заметно проявившиеся в ходе «оранжевой революции», угроза территориальной дезинтеграции этой страны на повестке дня никогда реально не стояла.

В политико-культурном плане важное влияние на процессы трансформации в обеих странах оказали различия в том, как складывалась новая политическая идентичность на Украине и в России. Процесс легитимизации независимой украинской государственности шел через отрицание прежнего периода существования Украины сначала в рамках Российской империи, а затем и Советского Союза. По-другому, очевидно, идти и не мог. Для России же, политическая легитимизация ее новой государственности выглядела не столь очевидной. Если при Ельцине еще осуществлялись попытки прочно увязать рождение современного Российского государства с демократической революцией августа 1991 г. и выходом из состава Советского Союза, позднее эта легитимизация, хотя и в неофициальной форме, все чаще стала связываться одновременно и с Российской империей, и с Советским Союзом. Тем самым, волей-неволей Россия фактически восстанавливала свою традиционную имперскую идентичность. В целом можно согласиться с Б. Макаренко, отме-

тившим две специфические черты российской трансформации, отличающие ее от аналогичных процессов в других постсоветских государствах, включая Украину. По его мнению, в России отсутствовала этническая консолидация общества в процессе создания новой государственности, по сравнению с другими странами СНГ, где доминировала модель «нации-государства». Также следует заметить, что демонстрационный эффект Запада играл несомненно меньшую роль, чем в бывших «братских» республиках⁴.

Столь серьезные расхождения обусловили и совершенно разное понимание элитами и народами двух стран места своих государств в окружающем мире. Украина, лишенная особых международных амбиций, начала постепенно двигаться в направлении интеграции с Западом. Важным отличием от России было и то обстоятельство, что в массовом сознании украинского общества никогда не было устойчивых антизападных настроений. Линия на сближение с Западом стала доминирующей в украинской внешней политике после победы «оранжевой революции». Стремление присоединиться к Западу неизбежно потребует приведение политических институтов и социально-экономической организации общества в соответствие с его стандартами. Иными словами, Запад по отношению к внутриполитическим процессам на Украине в принципе может сыграть ту же модернизирующую роль, которую он сыграл по отношению к государствами ЦВЕ, заставляя украинские правящие классы перестраивать экономику и политику этой страны на принципах плюралистической демократии и свободного рынка. Россия стремится к сохранению роли независимого центра силы, и эту точку зрения отстаивает не только правящая элита, но ее разделяет и значительная часть населения. И в настоящее время эта линия получила дальнейшее развитие в рамках идей превращения страны в великую энергетическую державу. Согласно официальной точке зрения, именно тот статус позволит России, сохранить независимую роль на мировой политической сцене. В стремлении к такого рода независимости следует искать смысл популярного ныне в правящих кругах РФ концепта «суверенной демократии». Это понятие, несмотря на его теоре-

тическую неопределенность нацелено, прежде всего, на идеологическое обоснование «особости» российских внутриполитических порядков. Таким образом, если Украина стремится к реорганизации своего внутриполитического порядка в соответствии с некими универсалистскими, то есть демократическими, образцами, ибо они сегодня и представляют собой main stream в мировом масштабе, то Россия, напротив, акцентирует внимание на подчеркивании особого пути своего политического развития.

Разные фазы развития и разные типы трансформации?

Иногда наблюдатели обращают внимание на несовпадение фаз в политическом развитии двух стран в ходе развертывания в них трансформационных процессов. Часто подобные суждения используются для утверждения того, что, дескать, в настоящее время Украина проходит ту фазу развития, которую Россия миновала раньше. Речь идет о сравнении «оранжевой революции» с тем ранним периодом в посткоммунистической истории России начала 90-х гг., когда в массовом сознании в течение какого-то времени господствовала эйфория позитивных ожиданий по поводу радикальных рыночных реформ. Не останавливаясь подробно на анализе подобного рода сравнений, не отличающихся, впрочем, научной корректностью, отметим, что было бы нелепо отрицать различия в фазах развития внутриполитических процессов на Украине и в России, которые обуславливаются неодинаковыми общественными факторами для проведения реформ в обеих странах, предопределившими существенные несовпадения и в национальных приоритетах. Так, в России на президентских выборах и 1996 г. и 2000 г. повестку дня определяло противостояние «коалиции реформ», сформировавшихся вокруг выдвиженцев правящей элиты, с реставраторскими силами коммунистической оппозиции. На Украине аналогичная повестка дня была лишь на президентских выборах 1999 г. В 1994 г. борьба между двумя основными кандидатами велась вокруг проблемы политической ориентации Украины – на Запад или на сближение с Россией. Но эти расхождения не отрицают общности типа трансформации, которая и в России и в Украине проходила в 90-е гг. Различия же, затронувшие трансформационные аспекты возникли позднее – в конце 90-х гг. – в начале XXI столетия. Это наи-

⁴ См. Макаренко Б., Демократический транзит в России // Мировая экономика и международные отношения, 2004, № 11, 48–49.

более отчетливо проявилось в характере запроса на перемены. Так, национальный избирательный цикл в России 1999–2000 гг. прошел под знаком отрицания ельцинского периода. Усталость от неразберихи этого президентства, сопровождавшейся невиданным ростом коррупции, приватизацией государственного аппарата наиболее влиятельными олигархическими кланами способствовала появлению общественного запроса как в обществе, так и в элитах на восстановление субъектности государства, стабильность и предсказуемость в действиях власти. Резюмируя это, можно сказать, что общество, уставшее от перемен, захотело покоя, даже ценой отказа от некоторых демократических завоеваний.

На Украине новый общественный запрос сформировался позднее, уже в годы второго президентства Кучмы. И этот запрос фокусировался на двух главных проблемах – требованиях социальной справедливости и демократических переменах. В российском случае новые требования стимулировали процесс консолидации элит вокруг президентской власти и постепенную ликвидацию независимых от государства политических субъектов. Государственная бюрократия как актор стала безраздельно доминировать в политическом процессе. В украинском же случае, новый запрос, напротив, породил дальнейшую фрагментацию элит, сопровождавшуюся расширением пространства для политического плюрализма. Значение независимых от государства акторов политики при этом возросло. Таким образом, возникновение в фазе выхода из первой, «адаптационной» стадии трансформации, не сходных между собой общественных запросов, повлекших за собой различные политические последствия, было обусловлено как разницей предшествующего политического опыта двух стран в 90-е гг., так и имевшими более фундаментальное значение различиями в их политической культуре.

Новая роль международного фактора

На этом этапе изменения затронули и влияние внешнего фактора на трансформационные процессы. Так, после того, как угроза реставрации коммунистической системы и в России, и на Украине окончательно отпала, Западное сообщество существенно дифференцировало свои подходы по отношению к переменам в обеих стра-

нах. В отношении Украины был взят курс на поддержку демократических изменений, который окончательно оформился в период «оранжевой революции», хотя Запад и не предложил Киеву конкретных планов вступления в Европейский Союз. При этом США и ЕС отчетливо дали понять, что несмотря на институциональные неопределенности в отношении членства Украины в евроатлантических организациях, они хотели бы видеть это государство политически и ценностно близкой себе страной. По отношению к России сформировалась иная политическая линия. В условиях растущего спроса на энергоносители на мировых рынках заинтересованность в стабильных поставках нефти и газа из России, а также принятие во внимание такого фактора, как отсутствие массового запроса на демократические перемены в самом российском обществе, вызвали к жизни доктрину ограниченного сдерживания по отношению к РФ. В этой доктрине стабильность стала ключевой категорией, определяющей отношение Запада к России. Если режим стабилен и он контролирует ситуацию в стране, то не важно какими методами он это делает. И если режим выполняет при этом международные обязательства РФ по поставкам энергоносителей, с ним вполне можно строить долгосрочные отношения на основе взаимовыгодного партнерства и невмешательства во внутренние дела. Ясно, что если в украинском случае международный фактор будет отныне подталкивать процессы демократизации, то в российском будет выполнять роль нейтрального наблюдателя.

Заключение

Итак, в начале в 90-х гг. прошлого века и Украину и Россию связывала общая принадлежность к постсоветскому типу межсистемной трансформации, хотя уже в этот период обозначились заметные различия в политическом развитии двух стран, которые кратко можно охарактеризовать следующим образом. В украинской политической системе сформировался более высокий уровень плюральности и конкурентности, нежели в российской, и различия в традиционных политических культурах двух народов явно способствовали этому. Однако, более глубокие расхождения в типах трансформации стали формироваться позднее, на этапе выхода из ее «адаптационной» стадии. Они прояви-

лись в разных общественных запросах и соответственно в разных векторах дальнейшего политического развития. На Украине возоблудала линия на постепенную демократизацию, в России же – на укрепление авторитарных начал в ее политическом развитии. Значит ли это, что различия отныне носят долгосрочный характер? Думается, что нет. Демократизация России в обозримой перспективе неизбежна, хотя сегодня реалистичность подобного прогноза сомнительна. Путь же Украины к созданию демократического общества также не будет простым и прямолинейным. Нельзя не учитывать, например, влияние остатков советских политических традиций на поведение различных социальных групп и акторов политики. Оно проявляется в жестком стиле ведения политических дискуссий в обществе, в сохраняющемся еще резко негативном отношении к тем, кто придерживается иных политических взглядов. Поэтому если говорить о нынешней стадии трансформации на Украине, уместнее ставить

вопрос о расширении и укреплении политического плюрализма в этой стране как основы для создания ее демократической инфраструктуры. Не исключено, что в случае нарастания противоречий во власти уже после реализации конституционной реформы, снижения уровня эффективности действий властных институтов, особенно при решении социально-экономических проблем в обществе может сформироваться новый запрос на авторитаризм. Однако, вряд ли это может стать импульсом поворота назад. Авторитарные тенденции, наверняка будут существенно ограничены как по времени, так и в пространстве, поскольку в обществе уже накоплен слишком значительный ресурс плюральности. Нельзя в этой связи не согласиться с А.Мошесом, что «многие из так называемых разочарований «оранжевой революции» являются признаками укоренения демократии»⁵. Оно то и станет через некоторое время исходной точкой для дальнейшего продвижения страны по пути демократизации.

⁵ Мошес А. Послеоранжевая Украина // Коммерсант, 14 марта 2006 г.

Росія й Україна як дві альтернативні моделі посткомуністичної трансформації

Олесь Лісничук*

Оцінюючи особливості суспільно-політичного розвитку України й Росії можна констатувати ґрунтовні відмінності, що підкреслюють їх самобутність у взаємному порівнянні. В конкретних історичних умовах та в геополітичному контексті ці відмінності можуть тлумачитися як альтернативи.

Нагадаємо, що свою відому метафору «Україна – не Росія» колишній український президент Леонід Кучма озвучив саме в той період, коли владна еліта України досить чітко орієнтувалася на російську суспільно-політичну модель, а також неофіційно користувалася послугами політичних консультантів і технологів з РФ. Однак саме в цій ситуації Л. Кучма мимохіть підтвердив помітні розбіжності у функціонуванні українського й російського варіантів «регульованих демократій», а якщо без евфемізмів, то варіантів пострадянського авторитаризму.

Підстави говорити про значну тотожність базових векторів суспільно-політичного розвитку України й Росії були ще до 2000 року. Це саме та межа, коли почалась переформація Росії «ельцинської» в Росію «путінську». Власне та межа, коли внаслідок касетного скандалу й наступної масштабної політичної кризи в Україні було фактично зруйновано перспективу остаточної кристалізації міцного і стабільного режиму авторитарного правління, персоніфікованого в особі Л. Кучми.

У період, що може претендувати на назву «класичного кучмізму», який припадає приблизно на другу половину 2001 – першу половину 2004 рр., політична модель України на функціональному рівні мала серйозні відмінності від політичних режимів своїх партнерів по ЄЄП. На відміну і від Білорусі, і від Казахстану, і від Росії в Україні спостерігалися такі процеси: реальна опозиція, політична вага якої зростала; досить інтенсивна політична конкуренція на тлі відсутності моно-

літної єдності владної еліти; стабільно низький рівень підтримки діючої влади в соціумі; зростання політичного потенціалу громадянського суспільства; відсутність, не зважаючи на відповідні намагання, повної монополії владних еліт в інформаційному просторі.

До важливих особливостей тодішнього українського політичного режиму можна віднести також інтенсивну експлуатацію чинників зовнішнього походження.

З одного боку, мова йде про т.зв. європейський вибір – комплекс риторики, що проголошував принципову прихильність українського керівництва до інтеграції країни в європейські та євроатлантичні структури. Метою цієї риторики було утримання зовнішньополітичної легітимності режиму на тлі внутрішньої проавторитарної поведінки влади, політичних криз у країні і, зрештою, падіння легітимності внутрішньої влади.

Другим зовнішньополітичним чинником був російський, який переважно означав неформальні домовленості про підтримку владними елітами Росії українського керівництва, в тому числі й у процесі очікуваної в майбутньому зміни президента. В останній рік каденції Л. Кучми цей чинник практично «натуралізувався», тобто із формального зовнішнього став де-факто внутрішнім. Тут мається на увазі, що потреба в ньому для тодішнього українського керівництва та інтенсивність його застосування були настільки високими, що перетворювали практику російської підтримки в практику російської присутності в українській політиці й владі.

Варто відзначити, повертаючись до співставлення напрямів політичного розвитку України й Росії в перші роки теперішнього десятиліття, що в ці роки в Росії, на протигагу Україні, почали превалювати спроби оновленої владної еліти забезпечити стабільність політичних та соціально-економічних процесів за допомогою централізації процесів прийняття рішень, ієрархізації рівнів політичного та адміністративного управління, витіснення з політичного простору суспільно резонансних конфліктів. У той же час в Україні поступово синтезувався інший напрям, який включав у себе диверсифікацію політичного простору, урізноманітнення головних політичних процесів, зростання присутності в них рівня конкурентності, загострення міжелітних конфліктів, послідовне долучення до них активних частин соціуму. Ці тенденції знайшли свій розвиток і посилення в Україні в процесах пов'язаних

* Політлог, науковий співробітник Інституту політичних і етнонаціональних відносин ім. І.Ф. Кураса НАН України. Експерт в Інституті Євро-Атлантичного співробітництва та Центрі миру, конверсії та зовнішньої політики України (Київ). Досліджує групи політично-економічних інтересів в Україні, модернізаційні процеси, внутрішні детермінанти зовнішньої політики України.

з помаранчевою революцією та в Росії в реакції на український революційний досвід.

При цьому в Росії і в суспільному політичному дискурсі, і в свідомості владних еліт, і, значною мірою, на рівні професійних політологічних рефлексій домінує інтерпретація сучасних трансформаційних процесів як в Росії, так і в Україні саме як реалізації певного проекту, як цілеспрямованої планомірної діяльності розробників та реалізаторів деякого плану суспільно-політичних змін. У такий спосіб не лише постулюється, але й ідеалізується роль у виробництві й здійсненні таких проектів їхніми офіційними чи тіншовими авторами.

На мій погляд, дуже показовим є те, що подібна логіка активно використовується не лише в публіцистичному дискурсі різноманітними політичними коментаторами, але й набула поширення в середовищі російської академічної політичної науки. Цей підхід активно застосовується для пояснення феномену помаранчевої революції. Візьмо для прикладу текст відомого російського дослідника О. Галкіна, доктора історичних наук, професора, головного наукового співробітника Інституту соціології РАН⁶. Хоча стаття цього вченого присвячена проблемам глобалізації, проте знайшлося там місце й для т. зв. «кольорових революцій», зокрема й для помаранчевої.

О. Галкін називає ряд внутрішніх факторів, які він розуміє як передумови революційних криз. Це і високий рівень суспільного незадоволення, і слабкість та корумпованість політичної влади, й розкол в правлячій елітній групі, й наявність впливової сили, що може запропонувати альтернативу, і наявність прорекламованого харизматичного лідера. Загалом з цими тезами можна погодитися, хоча варто визнати, що цим спектр передумов та, більше того, причин помаранчевої революції не вичерпується. Однак далі акцент робиться на ролі «деяких закордонних сил». Проте через кілька абзаців, де ці «зовнішні сили» пов'язуються з глобалізацією, відбувається редукція української, грузинської та киргизької революцій (про останню все ж уточнюється, що вона «напів-революція») до військових переворотів, що відбувалися в XIX столітті в Латинській Америці. Наведені тези, по-перше, є репрезентативними (у цьому ж номері журналу знайдемо схожі інтерпретації), по-друге, симптоматичними.

⁶ Галкин А., Глобализация и политические потрясения XXI века // Политические исследования, 2005, № 4, с. 68–69.

Загалом, російські політологи і публіцисти доклали не менше (а, може, й більше) зусиль, щоб концептуалізувати явище «кольорових революцій», ніж політологи та аналітики країн, в яких ці події мали місце.

Як впливає серед іншого й з наведеної статті О. Галкіна, витворений зусиллями російських авторів концепт «кольорових революцій» тримається на кількох головних підходах. По-перше, «кольорові революції» розглядаються як проект закордонний, західний (читай американський), що лише успішно використовує внутрішні передумови в країнах його застосування. По-друге, «кольорові революції» в різних країнах осмислюються як модифікації одного й того ж проекту. По-третє, роль самої Росії в революційних кризах або залишається без уваги, або мінімалізується. По-четверте, на демократичний характер антивладних виступів увага теж не звертається, а масові протести часто оцінюються як охлократичні.

На мою думку, присутність подібних установок в тлумаченні конкретного феномену помаранчевої революції не тільки не сприяє його аналізу, але й веде до суттєвих перекирвань в його розумінні.

Теза про зовнішню (американську) обумовленість була в досталь продискутована і вже знайшла багато переконливих контраргументів. Хотілося б висловити свої заперечення щодо іншого складника домінуючого в Росії підходу до революційних процесів в ряді пострадянських країн. Спільний знаменник під революційними процесами в Україні, Грузії і Киргизстані дуже умовний, а саме поняття «кольорові революції» є більше метафоричним, ніж аналітичним.

Безумовно, в результативних протестних акціях у трьох пострадянських країнах було багато подібного. В українському і грузинському випадках таких перетинань значно більше, в тому числі й на сутнісному рівні. В той же час внутрішні умови й передумови криз, що викликали повалення попередніх владних еліт, рушійні сили та їх мотивації, безпосередні каталізатори в цих випадках були далеко не тотожними.

Хто б не схилився до версії про «спецпроектне» розгортання помаранчевої революції повинен рахуватися з тим, що ще весною 2004 року (а то й пізніше) тільки дуже сміливий спостерігач міг би стверджувати про реальність в Україні грузинського сценарію. Сам цей сценарій був тоді мрією української опозиції, але мрією, яку самі ж опозиціонери вважали малореальною.

Кілька подій, що відбулися вже перед початком, а то й у перші місяці кампанії, стрімко посилили громадянське пробудження в країні, націлене на солідарні протестні дії. Назвемо кілька, а саме: висунення В. Януковича як кандидата в офіційні наступники Л. Кучми, кандидата деконсолідуючого як суспільство, так й еліти, в тому числі і близькі до влади; численні приклади силового чи маніпулятивного «просування» В. Януковича як кандидата від влади, фактичне його нав'язування виборцям; мобілізуюча роль технології «помаранчевої хвилі»; отруєння опозиційного кандидата в президента В. Ющенко, тощо.

У результаті брутальної поведінки з боку влади провокувався суспільний протест, який, зрештою, став непрогнозованим (можливо, нерозрахованим) й у значній мірі самоорганізованим, лавиноподібно зростаючим. Саме цей протест, його масштаби та якість зреалізували київський майдан та майдани по всій країні, а не спеціально підготовлені й реалізовані сценарії якихось сторонніх авторів.

Специфікою помаранчевої революції у порівнянні з кризами в Грузії та Киргизстані можна вважати те, що принципово важливим суб'єктом українських подій був середній клас, широкі прошарки вітчизняної буржуазії, малого й середнього бізнесу, середовища громадянського суспільства.

Визнаючи організовану підготовку до протестних акцій політичної опозиції, відзначимо однією з найбільш важливих тенденцій, виявлених помаранчевою революцією, здатність широких суспільних груп до самоорганізації в рамках солідарної колективної політичної дії. Вибори-2006 продемонстрували, що цей потенціал не витратився за постреволюційні місяці, хоча й став пасивнішим у своїх виявах. Завдяки його збереженню в політичному просторі підтримується висока конкурентність. Саме цю конкурентність поряд із значною лібералізацією діяльності ЗМІ та загалом демократично проведеними парламентськими виборами можна вважати за головні на сьогодні реальні здобутки помаранчевої революції. Висока конкурентність політичного середовища як властивість сучасної політичної моделі України, як і дві інші, є передумовою утвердження більш зрілих форм демократії. Одночасно вона може бути і викликом для демократичної перспективи в Україні.

Політична конкуренція в Україні сьогодні має складну структуру, верхнім рівнем якої є під-

твержене недавніми виборами розмежування політичних симпатій на електоральній мапі поміж Заходом, Сходом, Центром і Півднем країни. В той же час основні протиріччя спостерігаються на рівні еліт і розкол країни, про який більше говорять за її межами, є, так би мовити, нав'язаним суспільству. Своя ж доволі значна диференціація спостерігається і в політичних таборах, що спираються на якийсь із названих регіональних електоральних сегментів.

Початок дій на практиці змін до Конституції країни різко посилює попит на здібність політичних еліт до результативних переговорів, узгодження своїх групових інтересів з інтересами іншими для кооперативної взаємодії в політичному процесі. Це можна вважати справжнім тестом на професійну придатність лідерів політичних сил, їх клієнтур, різноманітних ближніх кіл і команд.

Очевидно, відчуваючи потенційні складнощі в цій царині, український політичний та медійний дискурси дуже уважно прореагували на проблему творення парламентської коаліції у Верховній Раді нового п'ятого скликання. Останній місяць перед виборами, спостерігаючи за публічною активністю представників лідерів виборчої кампанії та її висвітлення в ЗМІ, могло скластися враження, що в країні вже відбувається формування правлячої коаліції, а не власне парламентський виборчий процес.

Зрештою, попередні дискусії щодо форматів та контентів гіпотетичної коаліції завершилися хіба що певним перетіканням голосів від одних учасників виборів до інших, а не якимись означеними домовленостями. В результаті бурхливі, але, загалом, мало публічні узгодження продовжуються й у післявиборчий період, проте їх ефективність не зросла.

Від потенційної правлячої коаліції багато очікується і, насправді, багато залежить. Однак, на мій погляд, формат майбутньої коаліції не є екзистенційною проблемою для перспективи демократичного розвитку в Україні, для становлення ефективної моделі демократії. Значно актуальним у цьому сенсі видається визначення засад діяльності такої коаліції, зміст її програми й наявність здатності цю програму реалізовувати.

Серед усіх можливих і обговорюваних сценаріїв коаліційного процесу, на мою думку, продуктивним щонайменше для відкритого і неупередженого обговорення міг би стати варіант справжньої великої коаліції, тобто коаліції, до участі в якій були б запрошені всі переможці парла-

ментських виборів. З різних причин партія українських комуністів навряд чи стане учасником подібного об'єднання. Отож, реальна велика коаліція могла б включати в себе Партію регіонів, Блок Юлії Тимошенко, блок «Наша Україна» та Соціалістичну партію. За ці політичні сили разом 26 березня проголосувала абсолютна більшість українських виборців – близько 74%, що перетворює їх гіпотетичну спільну коаліцію із об'єднання заради перемоги в об'єднання заради представництва інтересів домінуючої частини соціуму і співпраці в їх реалізації.

Доцільність такої коаліції мала б сенс, якби її учасники узгодили курс на тимчасову імплементацію в Україні механізмів демократії консоліативного, співгромадського типу. При цьому важливим було б знайти оптимальне залучення й інших елементів такого типу демократії, а саме: права взаємного вето, пропорційного представництва електоральних сегментів в центральних та регіональних органах влади тощо. Така практика, яка б могла бути застосована на певний стабілізуючий політичний період, головним імперативом визначила б пошук та підтримку консенсусу в елітах з наступним перенесенням його на суспільство. Визнаючи на даному етапі малореальність такого розвитку подій, все ж хотілося б відзначити, що резонансне обговорення такого варіанту

саме сьогодні мало б сенс для, можливо, більш ретельного погляду на можливості консоліативної демократії в Україні в майбутньому у випадку, якщо регіональні протиріччя законсервують і зберігатимуть високу політизацію.

Оскільки консоліативна модель на сьогодні навряд чи буде використана, то й після посилення парламентариської складової політичної системи висока конкурентність політичного середовища в Україні зберігатиметься. Є підстави прогнозувати, що ця конкурентність буде утримуватись в рамках відносної демократичної рівноправності. Проте в наступний політичний період, очевидно, значний вплив і активне застосування збережуть тіньові непублічні практики, за посередництвом яких головним чином і буде розвиватись самоорганізація політичної конкуренції.

Саме в самоорганізованій конкурентності, на мою думку, і полягає головна відмінність української моделі від моделі сьогоднішньої Росії, де реалізується курс на вилучення публічних, електорально орієнтованих виявів стратифікації політичного класу. В то й же час конкурентній моделі української політики бракує стабільності і прогнозованості, тоді як для моноцентричної російської вже найближчим часом забезпечений дефіцит реальної конкуренції може стати серйозним викликом.

Украина и Россия: диссонанс в развитии и поиски компромисса

Андрей Ермолаев*

В основе кризиса украинского общества конца 90-х – начала 2000-х лежит быстро формирующийся комплекс социально-классовых противоречий, который наиболее выражен в индустриальных, высокоурбанизированных пост-советских государствах. Именно в странах «индустриального пояса» пост-советская номенклатура проделала такой же социокультурный кульбит, как и французские феодалы конца 18 столетия.

Милован Джилас и Михаил Восленский были правы: номенклатура как правящий класс не менее жесток и гибок, чем все предыдущие. К концу 90-х номенклатурных «пиратов» эпохи первоначального накопления интересовала уже не столько трофейная собственность и ресурсы, доставшиеся почти задаром из советского наследия, сколько государство как инструмент властвования.

Деньги, помноженные на власть, приносят господство над обществом. А это господство – универсальное средство для наращивания капиталов. Это понимали Леонид Кучма и его многочисленные политические «сыновья» и «преемники»; это понимают и «оранжевые» победители, воспользовавшиеся слабостью и растерянностью Старого режима. Конфликт пост-советского общества с номенклатурой явился историческим стержнем, ядром кризисных политических событий в Украине.

Украина: Революция и «Помаранчевая власть»

К концу 90-х годов Украина первой среди пост-советских стран вошла в период антиноменклатурной революции сверху, мелкобуржуазной по характеру и мирной по форме. На смену тран-

* Директор Центра социальных исследований «София» в Киеве и руководитель Украинского Фонда «Поступ»; главный консультант информационно – аналитической службы администрации президента Украины (1994–1996); директор Фонда «Наше будущее» (1996–1997); эксперт в администрации премьера Украины (1997–2000); член политического совета Народно-Демократической Партии. В 2002 году был выдвинут в кандидаты в депутаты в Верховну Раду Украины в списке «За единую Украину».

зитного пост-советского, государственно-корпоративного «номенклатурного капитализма» приходит конкурентный капитализм.

В «революционную повестку дня» вошли: переход от кланового авторитаризма к парламентской демократии (мирным путем, посредством политической реформы); от феодальной «олигархической» приватизации-раздачи (например, в управление) – к либеральному рынку, к т. н. «второй волне реформ» – созданию рынков ценных бумаг, недвижимости, дерегуляции и высвобождению мелкого и среднего бизнеса, формированию предпринимательского класса как экономической основы среднего звена; и, наконец, самоуправление – как реальная децентрализация, формирование институциональных основ гражданского общества, переход от «совка» к громадам.

Революционные перемены начались, по сути, в Украине как очередная «революция сверху» с политической реформы (2000 гг.), и завершиться должны лишь с радикальной жилищно-коммунальной реформой и формированием рынка земли (2008–2010). Таким образом, революционное пространство и время выходят далеко за пределы событий 2004 года.

Кризис власти Л.Кучмы образца 2004-го года лишь ускорил процесс. Следует также обозначить, что катализатором ситуации стали как попытки Старого режима обеспечить преемственность власти (преемник – В. Янукович), так и использование для этой цели активной внешней поддержки со стороны России.

Таким образом, украинские события последних лет – это уникальный симбиоз российской преемственности 1990-х с ее «семибанкирщиной» и грузинской уличной «бархатной революции» в форме гражданского бунта. В основе сложившейся ситуации – манипулятивная стратегия крупного капитала, подменяющая задачи мелкобуржуазной «мирной революции» с ее лозунгами свобод, прав человека и демократических стандартов войной больших межгрупповых альянсов, использующих с помощью политтехнологий лозунги мелкого буржуа как пропагандистский трюк.

Ключем к пониманию текущего внутреннего конфликта в Украине является раскол правящего класса в борьбе за власть. Причем первоначальное разделение на «оранжевых» коалицию (Ющенко-Тимошенко-Мороз) и «сине-белых» (Янукович-Медведчук-Тигипко) уже потеря-

ло всякий смысл. После смены президентской команды произошло очередное разгруппирование по интересам, о чем свидетельствуют и составы предвыборных блоков в новый парламент (про-ющенко́вский блок «Наша Украина», Партия регионов Януковича-Ахметова, Блок Юлии Тимошенко при участии ряда экс-олигархов из окружения Л.Кучмы, блок «Не Так» В. Медведчука, Блок Владимира Литвина, блок ПОРА, который связывают к «оранжевыми олигархами» из окружения Ющенко, социалисты во главе с Александром Морозом и при участии бывших «красных директоров», и т. д.).

Стороны конфликта обладают схожими характеристиками, такими как наличие интересов крупного капитала, общедемократическая риторика, а также активный поиск «внешней поддержки». Стороны не гнушаются использованием идеологической солянки в виде заигрывания с представителями традиционных левых партий, активно используют современные информационные и НЛП-технологии. Более того, стороны не скрывают, что существуют одновременно в двух реальностях: публично – в состоянии борьбы и взаимных обвинений, негласно – в состоянии перманентных переговоров, согласований интересов и компромиссов. Отличие лишь одно, но принципиальное: одна сторона обладает реальной государственной властью, остальные – ее лишены и поэтому считает себя «оппозицией» (радикальной, конструктивной, «новой» – в ассортименте).

Парламентские выборы 2006 года ускорили смену элит.

Новой украинской власти предстоят еще неоднократные расставания с «героями революции», а лидеры будущих экономических и политических перемен будут смещать старых кумиров с той же жестокостью, как и сами революционеры меняли Старый режим Л. Кучмы.

Риски и вызовы революции

Самый опасным синдромом в Украине является разочарованность во власти, политиках и, беру на себя смелость так утверждать, неприятие существующего варианта «розбудовы» государства. Государство так и осталось некой «внешней силой», не способной учитывать разные цивилизационные коды, от которой бегут в «теневую экономику» не только олигархи, но и простые обыватели, а все скопом – в «те-

невое гражданское общество». Этот феномен – стихийный и не артикулируется формулами. Но первые свидетельства о его наличии очень настораживают, несмотря даже на то, инспирированы они политиками или возникают спонтанно. Речь идет о новых заявках о «галицкой республике», «русском Крыме», «федерации» и т.п. Стоит заметить, что эти варианты не отвергают «украинскости», а направлены на перепроектирование ее государственности. Достаточно вспомнить сложный и неоднозначный в судьбе развалившегося Союза период 1990–1991 гг., чтобы понять, о чем речь.

Цивилизационный контекст украинской революции. Сейчас украинское общество проходит сложный путь цивилизационной реформы. Ее вектор и измерение – европейскость. Конкуренция разворачивается не вокруг характера этой реформы, а вокруг ее динамики, путей реализации и возможных качественных результатов – социальных, экономических, геокультурных и геополитических. Цивилизационная реформа сама по себе еще не дает ответ на вопрос, каков будет геополитический и геокультурный формат украинской нации: это может быть нация-ресурс в индустриальном и постиндустриальном укладе Евросоюза как нового мультинационального государства; это может быть нация-нейтрал и соучредитель более широких форматов европейского проекта как «союза союзов»; это может быть расколота́я политическая нация, в которой развернутся процессы реидентификации и локализации новых общностей – в силу культурного и политического раскола Украины. Выбирать украинской элите предстоит, прежде всего, путь и средства цивилизационной реформы, а не формальные торговые и геополитические формы сотрудничества (к чему зачастую сводятся дискуссии украинских политиков – как со стороны власти, так и ее оппонентов).

Россия: реставрация как политика равновесия

Россия всегда была страной-загадкой, и, наверное, еще долго останется такой. В первые годы наступившего 21 века мы стали свидетелями очередного изменения вектора развития России. Это изменение связано с пересмотрами российской политической, гуманитарной и бизнес элитой тех направлений и ориентиров, кото-

рые были сформулированы в процессе распада Советского Союза и сразу после него (то, что принято именовать «либеральной революцией в России» или «беловежской Россией»). Вновь появились мессианские пожелания в диапазоне от позиции одного из мировых лидеров до некой особой роли в экономике, в прорывных технологиях и т. д.

Основные изменения коснулись ценностных ориентиров, модели госуправления, поведения элит. Россия пост-беловежья обрела новые черты и характеристики.

Во-первых, это – провал либерального выбора России. Не только как политического лозунга, но и как модерновой утопии, которая была очень популярна среди российских политиков в 90-е годы прошлого века. В связи с этим, логично, что в качестве нового лидера, обществом признан человек, в прошлом тесно связанный с силовыми структурами, активно культивирующий образ милитариста в гражданском, приверженец жесткой руки. Кстати, тема жесткой авторитарной власти была в центре внимания в перестроечном союзе и в первые годы с начала реформирования СССР (1991–1993 гг.). Тогда она конфликтовала с либерально-демократическими подходами. Фактически, прошел цикл, и в итоге в России победила концепция «сильной руки», которую еще можно назвать «просвещенным авторитаризмом». Авторитаризм стал политической составляющей реставрационной политики.

Во-вторых, важной характеристикой современной России является переход к модели государственно-корпоративного капитализма, которая фактически воспроизводит пост-советский номенклатурный капитализм. Кстати, эта модель вполне органична тому типу управления и тому типу политического лидерства, который сейчас начал господствовать в России. Суть его заключается в том, что частный сектор экономики находится под жестким административным и экономическим контролем государства. Переход к этой модели сопровождался достаточно жесткой борьбой с так называемыми олигархическими структурами, которые сформировались в последние годы правления Ельцина и были результатом сделки между крупным частным капиталом и властью. Причина того времени – стремление спасти бюджет и экономическую независимость любой ценой (1996–1997 гг.), ибо этот кризис мог угрожать даже целостности фе-

дерации. Результатом такой сделки являются крупные олигархические структуры, связанные с сырьевым сектором. Демонтаж этой модели стал основой для мощного административного и экономического усиления нового российского режима во главе с Владимиром Путиным. Номенклатурный капитализм стал политэкономической основой реставрации.

Третья черта, присущая сегодняшней России – это появление «нового дворянства», которое логически связано с новым типом политической элиты эпохи Владимира Путина. «Новое дворянство» имеет корни как в чиновничьей среде так и в бизнесе. Фактически в России вернулись к схеме работы по принципу «кормления», известному еще со времен феодальной Руси. Так не одно столетие правили древнерусские княжеские семьи и дворяне эпохи Петра-Екатерины. Каждый, кто связан с властью, получает сферу контроля, с этого «кормится» (делает бизнес или управляет), и его устойчивость определяется степенью лояльности к власти. Кульминацией этого явления есть правящая партия «Единая Россия», которая имеет сейчас в Госдуме более 300 голосов. Тип поведения, идеология и характер этой силы четко отражают характеристики феномена «нового российского дворянства».

Появление «нового дворянства» свидетельствует еще и о начале формирования новой сословно-классовой структуры, где сословие играет роль организующего компонента крупных социальных классов. В таком случае «новое дворянство» – это своеобразный менеджмент нового класса собственников.

Четвертая важная черта современной России – это цивилизационная многоукладность российского общества и экономики, соединение разных традиций в государственном устройстве, евразийская мультикультурность, перспективы утверждения пост-христианской многоконфессиональности.

Таким образом, сейчас можно зафиксировать новое переходное состояние России., когда развивается внутренняя трансформация и образование скелета новой страны, очертания которой до конца не ясны.

Думаю, что есть все основания говорить о том, что Россия мягко входит в фазу евразийского проекта и политическая элита, которая сейчас призвана к власти в результате отката от либеральной реформы 1999–2000 годов, выступила в роли провайдера этого процесса.

В геополитическом плане Россия стремится к созданию новой региональной геоэкономической и политической системы, которая обеспечивала бы ей региональное и глобальное лидерство.

Составляющие этой системы:

– региональный энергетический союз добывающих стран и стран-транспортеров (евразийский ОПЕК), задача которого – обеспечить монополию на поставки энергоносителей в Европу и Дальний Восток (прежде всего, Китай).

– новая транс-региональная организация по сотрудничеству и безопасности («евразийское НАТО») на основе Шанхайской организации (альянс России и Китая, предполагается привлечение к союзу Индии).

– в постсоветском пространстве иницируется развитие Единого экономического пространства, которое позволяет обеспечить связь евразийского ядра и центральноевропейского транзитного пояса (Украина, Беларусь).

Собственно, эта стратегия и определяет прагматичный интерес России к Украине в настоящее время.

Какая Россия нужна Украине

Новая украинская власть рассматривает отношения с РФ как «партнерство по принуждению», и ограничивается лишь тем, что в наличии – связи, объемы торговли, уровень сотрудничества. За последние два года не возникло ни одной новой инициативы и инвестиционных предложений, ни одной крупной международной программы, ориентированной на развитие евро-азиатских рынков и формирования разделения труда!

Фактически, в Украине отсутствует как таковая собственная евразийская стратегия – как комплекс планов и программ по продвижению и защите национальных интересов в Евразии. Впрочем, и на западном направлении все выглядит не так однозначно. Правящая элита в Украине не расчленяет евроатлантическую и европейскую стратегии, рассматривая евроатлантизм как «инструмент» вхождения в ЕС. И это уже стало предметом горячих споров и даже политических конфликтов. Это большая ошибка, которая может дорого стоить украинской экономике и способна продуцировать новые конфликты. Украине нужна евразийская стратегия, как взвешенная политика интересов в регионе, защищающая национальные интере-

сы и укрепляющая украинский национальный проект.

В плане геоэкономическом Украина должна быть заинтересована в структурной перестройке русской экономики на либеральной основе, с возможностью даже участия внешнего капитала в сырьевых проектах. Ведь с одной стороны, это стало бы мощным источником дополнительного ресурса для развития индустриальных и пост-индустриальных отраслей России, а для внешних субъектов это была бы возможность создания конкурентных проектов по энергопоставкам. Таким образом, это был бы оптимальный для Украины вариант. Кроме того, идя по этому пути, можно было бы рассчитывать и на концессиональные, инвестиционные проекты с участием украинского капитала, которые решали бы для нас не только политические, но и энергетические проблемы.

Нынешняя сырьевая модель является для Украины постоянным источником геоэкономических угроз. Ведь она воспроизводит прямую энергетическую зависимость Украины, формулирует заказ для российских политиков на постоянное давление, выбивание долгов, или экспансию сырьевого капитала в украинскую экономику. Сырьевая модель является заказчиком нового русского геополитического экспансионизма.

Если говорить о цивилизационном измерении, то, на мой взгляд, современной Украине выгоден евразийский выбор России.

Во-первых, этот выбор обеспечит достаточно устойчивую внутреннюю ситуацию.

Во-вторых, новая российская идеология евразийского XXI века позволит и украинству, как таковому, сформулировать собственные украинские миссии, занять свои позиции в Европе. И сделать это не под колпаком «русской цивилизации», а в качестве самостоятельного исторического игрока, делающего свой цивилизационный выбор.

Однако для того, чтобы у Украины была возможность влиять на судьбу России, необходимо занять четкую собственную позицию как в плане геоэкономическом и политическом, так и в плане социокультурном и цивилизационном.

Украинский ренессанс очень мучителен и переживает внутренние раздвоения, внутренний дуализм в форме конфликта элит, конфликта идей и конфликта проектов будущего. Он мог бы быть очень полезен и выгоден России.

Вместо борьбы и неприятия, вместо критического отношения к происходящему в Украине стоило бы принять более активное духовное участие, «переварить» украинскую революционность, принять ее как часть своего процесса, а не рассматривать как внешнюю угрозу. Та тональность, с которой в последнее время говорит российская сторона, настораживает. Нельзя с внутренней неприязнью говорить о каком-либо совместном будущем. Имеет смысл говорить языком диалога и культуры взаимопроникновения – таковы требования момента перехода.

В ближайшие полтора-два года в Украине сформируется новый политический ландшафт, где будет господствовать новое видение будущего, в котором Россия должна быть как-то обозначена. И как она будет обозначена украинскими политиками как внешний враг, как цивилизация, с которой можно созидать вместе, или как консервативный конкурент, с которым нужно делить деньги на европейском континенте – этот вопрос пока открыт.

Миссия Украины

На мой взгляд, среди направлений, которые бы позволили Украине сформулировать свою миссию в отношении России в контексте евразийского проекта этой страны, наиболее оптимальной формулой была бы формула консолидации славянского мира как компонента европейской ойкумены и одновременно – соседа молодой Евразии. Славянский мир как участник европейского проекта – а это Украина, Польша, Чехия, Болгария, Словакия, Сербия и другие – завершил бы цивилизационное оформление Европы. Это способствовало бы и сохранению преемственности истории, и сохранению понятного, приемлемого и неконфликтного формата взаимоотношений, и даже расширению контекста проекта Большой Европы, о которой так много говорят сейчас. Россия-Евразия наконец-то нашла бы исковую целостность, без надрыва и непосильных внешних миссий и действительно повторила бы феномен США 18 века – как Соединенные Штаты Евразии 21 века.

Пошук рівноваги національних інтересів як урок українсько-російської газової кризи

Олена Вітер*

Енергетична політика країни – це один зі способів реалізації її національних інтересів. Залежно від того, якими принципами і цінностями керується держава, що вона ставить пріоритетом своєї діяльності (добробут населення чи задоволення інтересів окремих груп), відповідного спрямування набуває й енергетична політика держави. У демократичних країнах, пріоритетом яких є дотримання прав людини та її захист, цілі енергетичної політики часто зводяться до принципу забезпечення громадськості чистою, надійною й доступною енергією. На таких постулатах ґрунтується енергетична політика країн Європейського Союзу, Сполучених Штатів Америки. Дуже часто механізми реалізації цього принципу в різних країнах співпадають завдяки запровадженню конкуренції на енергетичному ринку країни, демонополізації енергетичних підприємств, диверсифікації джерел постачання енергоресурсів. У країнах тоталітарного режиму цінності, а, отже, й напрямки політики дещо інші. Потреби громадськості часто підмінюються потребами держави, за якою ж, насправді, стоять інтереси частини правлячої верхівки (олігархів, державних лідерів тощо). В таких країнах діють інші принципи реалізації національних інтересів, а відтак іншим стає й зміст енергетичної політики країни.

На сьогодні національним інтересом Росії є збереження позиції сильної держави, потужного гравця світового рівня. В його реалізації енергетичний компонент відіграє фактично ключову роль. Велика кількість природних запасів нафти й газу дозволяє Росії претендувати на роль однієї з тих країн, що приймають рішення в енергетичній політиці світового масштабу. Для того, щоб залишитись на позиції однієї з ключових держав світу, Російська Федерація концентрує власну енергетичну політику у двох напрямках. Перший – це диверсифікація постачання власних енергоресурсів,

розширення ринку потенційних споживачів російської нафти й газу. Прикладом цього може бути початок співпраці між Китаєм і Росією в сфері газопостачання. Зокрема, у березні 2006 року лідери двох країн досягли домовленості у прокладанні в КНР експортного газопроводу потужністю 30-40 млрд. м куб. й вартістю 5 млрд. дол. У коментарі до цієї домовленості міністр промисловості й енергетики РФ Христенко В. зазначив, що Китай є ключовим елементом російської стратегії диверсифікації постачання енергоносіїв на світові ринки. Втілюючи цю частину стратегії, Росія сподівається уникнути власної залежності від Європейського Союзу як головного споживача її послуг на сьогодні. Доки між цими країнами існує взаємозалежність, доти жодна з них не може диктувати правил гри, лише змушена діяти в обмежених рамках, що, відповідно, не влаштує Росію. Як тільки Російська Федерація матиме можливість самостійно вибирати споживача свого газу, рівень її впливу на прийняття рішень у Європейському Союзі суттєво зросте.

Другий елемент російської енергетичної політики – це продовження закріплення свого впливу на території Європи. Завданням ж Росії є не дозволити Європейському Союзу (особливо країнам Центрально-Східної Європи) стати енергетично незалежними країнами, позбувшись потреби в російському газі. Реалізація останнього означатиме послаблення зв'язків Росії з Європейським Союзом, а від так й послаблення її значення в регіоні. Зрештою, необхідність втримати вплив на ринках інших держав присутня в енергетичній стратегії РФ, зокрема, через закріплення присутності на внутрішніх енергетичних ринках іноземних держав, співучасть мереж постачання енергоресурсів та об'єктів енергетичної інфраструктури в цих країнах. Росія зацікавлена у тому, щоб країни Європейського Союзу, в першу чергу Центрально-Східної Європи, залишались позбавлені можливості самостійно обирати постачальника газу чи нафти. Конкуренція ж означатиме гру за правилами, які встановлять європейські країни.

Про те, що серед об'єктів згаданих цілей знаходиться також європейська територія, свідчить активність російського монополіста «Газпрому» в цьому напрямку. Сьогодні він поступово реалізує стратегію Росії двома способами. Перший з них – це купівля провідних енергетичних компаній в Європі. Прикладом цього можуть бути переговори «Газпрому» та італійської «ENI» про

* Експерт з енергетичної політики. Радник оперативного департаменту у секретаріаті Президента України. Координатор Енергетичної програми у Школі політичної аналітики НаУКМА. Експерт громадської ради з питань енергетичної безпеки. Брала участь у виробленні енергетичної стратегії України

можливе входження російського газового монополіста на внутрішній ринок Італії або ж неоднозначна інформація про зацікавлення «Газпрома» пакетом акцій німецької енергетичної компанії «Ruhrgas AG». Другий спосіб – будівництво альтернативних газопроводів, які, з одного боку, дозволять позбутись залежності від транзиту газу по українській і білоруській території, з іншого, забезпечать глибше проникнення на європейську територію й закріплення на ній протягом якомога довшого часу. Наприклад, будівництво Північноєвропейського газопроводу відкриває «Газпрому» (й Росії також) доступ на ринки Німеччини, Великобританії, Нідерландів, Бельгії, Франції. Крім того, виділення коштів Європейським Союзом саме на російські енергетичні проекти означатиме зменшення можливостей для будівництва альтернативних газо- та нафтопроводів.

Національним інтересом України є збереження своєї економічної й політичної незалежності, особливо після помаранчевої революції та розриву глибоких зв'язків з Російською Федерацією, які напружували протягом попередніх п'ятнадцяти років президенти Леонід Кучма та Леонід Кравчук. Теперішня ситуація свідчить, що здобуття Україною незалежності й правове існування країни як самостійної держави зовсім не означало її самостійності на практиці. Більшість зв'язків між політичними й промисловими елементами, які існували ще під час Радянського Союзу, не було розірвано. Вони продовжували функціонувати, що зберігало залежність України від Росії та часткову залежність Росії від України. Насамперед, це стосується транспортування газу, оскільки через українську територію проходить магістральний газопровід. Саме тому керівництво Росії та «Газпрому» так активно намагається включити це питання в предмет переговорів і перебрати на себе частину контролю над українською газотранспортною системою. Щоб зберігати контроль над енергетичною політикою України, необхідно контролювати її стратегічні об'єкти, з яких газотранспортна система становить найбільшу цінність.

Увесь 2005 рік, а особливо газова криза початку 2006 року, коли небажання України підписати запропоновані умови договору спричинило припинення постачання російського газу на українську територію протягом кількох днів, стали уроком для України у становленні пріоритетів власної нової енергетичної політики. На першому

плані постало завдання підвищити енергетичну незалежність країни, зменшивши таким чином залежність від російських енергетичних ресурсів. Україна пришвидшила процес перегляду та прийняття енергетичної стратегії до 2030 року, в якому закріпила необхідність балансу між вигідністю умов постачання та національною безпекою у перспективі. Власне цим принципом нехтували попередні уряди та президенти, декларуючи громадськості правильність принципу «краще те, що дешевше». В результаті «газова голка» так і не змусила українські металургійні підприємства переходити на більш сучасні технології виробництва, не відкрила цілий пласт робіт з енергоефективності, оскільки це просто не було потрібним. «Січневі уроки» змусили теперішній уряд по-новому поглянути на інші джерела енергії, зокрема, на ядерну енергетику та вугільну промисловість. З огляду на те, що Україна має потужні можливості в цих галузях, в енергетичній стратегії саме вони згадуються як найбільш необхідні для зменшення залежності України від російського газу.

Одночасно з розвитком вугільної та атомної енергетики Україна вже сьогодні задекларувала політику диверсифікації джерел постачання газу. Для України це непростий крок, оскільки територіальна близькість до Росії й багаторічна залежність від російського газу робили необґрунтованими будь-які альтернативні проекти постачання енергоресурсів. Національна компанія «Нафтогаз України» протягом останніх кількох років декларувала плани домовлення з іншими країнами про видобуток газу (зокрема, з Лівією), однак на практиці мало що було зроблено. З 2005 року компанія підтвердила задекларовані плани і тодішній секретар Ради Національної безпеки і оборони Петро Порошенко в рамках цієї політики здійснив візит в Іран для переговорів про можливе постачання газу альтернативного російському. У березні 2006 року міністр закордонних справ Борис Тарасюк заявив про можливість отримати в концесію поклади у Лівії та Єгипті. Однак у відкритому доступі жодної інформації про просування цих проектів досі немає.

Крім посилення власної енергетичної незалежності, Україна в рамках європейської інтеграції намагається зблизитись з Європейським Союзом в енергетичній сфері. Для цього країна декларує себе як надійного партнера у сфері постачання енергоресурсів, у більшості проектів, які готова запропонувати Україна для ЄС, вона виступає

в ролі транзитної держави. У січні 2006 року, коли виникла газова криза, власне з міркувань збереження взаємної довіри з Європейським Союзом Україна не перекрила кран транзитних газопроводів, як це кілька років тому зробила Білорусія. Не зважаючи на заяви «Газпрому» про несанкціонований відбір газу українською стороною в ці критичні дні, європейські країни заявили, що не мають претензій до «Газпрому» щодо постачання газу. З боку керівних структур Європейського Союзу також не було критики на адресу України. Результатом газової кризи стала втрата довіри не стільки між Україною та Європейським Союзом, скільки між ЄС та Росією. Протягом кількох наступних місяців у структурах ЄС актуальною залишалася проблема аналогічної загрози з боку Росії щодо європейських країн.

Іншим шляхом зближення України та ЄС є реалізація нових енергетичних проектів, які дозволять диверсифікувати постачання газу як для України, так і для європейських країн. Оскільки в сфері постачання газу Україна не має можливості запропонувати багато варіантів (газова політика ЄС сьогодні спрямована більше на співпрацю з Північною Африкою і постачанням звідти зрідженого газу), принаймні до зміни міжнародного статусу Іраку, то головною темою співпраці України та ЄС, насамперед, є нафто-транспортні проекти. Найбільш пріоритетним на сьогодні залишається проект нафтопроводу Одеса-Броди-Плоцьк, який покликаний забезпечити постачання альтернативної каспійської нафти на територію Центрально-Східної Європи. Остання ж практично на 100% залежить від російської сировини. Прихід на її ринок альтернативного джерела постачання нафти дозволить створити мінімальну конкуренцію на енергетичному ринку. Для Росії така перспектива не лише не вигідна, але й прямо суперечить національним інтересам та принципам енергетичної стратегії. Саме тому зацікавлення Росії в проекті нафтопроводу було надзвичайно високе протягом останніх років, і на певний час реалізацію проекту вдалось призупинити, розпочавши реверс нафтопроводу Одеса-Броди. Станом на сьогодні цей проект визнаний як один з пріоритетних для Європейського Союзу і швидкість його завершення залежить від будівництва ділянки на території Польщі. У березні 2006 року відбулась офіційна презентація добудови нафтопроводу Одеса-Броди до Плоцька. Теперішня українська влада, зокрема, президент, постійно наголошу-

ють на незмінності своїх планів щодо реалізації проекту нафтопроводу Одеса-Броди.

Газова криза початку 2006 року була для України не тільки проблемою, але й дала потужний поштовх для нового напрямку енергетичної політики. Повернуто актуальність багатьом ініціативам і планам, які до того вважалися другорядними для країни. Урядом активізовано багато проектів з енергозбереження та альтернативних джерел енергії, модернізації підприємств, зростання видобутку нафти й газу. Уряд розпочав переговори з підприємцями, особливо металургійної та хімічної промисловості, для впровадження енергоефективних технологій. Компанія НАК «Нафтогаз України» започаткувала кілька проектів утеплення житла для населення, а саме надала можливість замінювати газові котли на більш ефективні завдяки багаторічним кредитам. За прогнозами уряду до кінця 2006 року можливе зменшення енергоспоживання до 10%.

Ще одним наслідком газової кризи, але вже на європейському рівні, стало зростання уваги в Європейському Союзі до політики диверсифікації постачання енергетичних ресурсів. Українсько-російський конфлікт змусив Європейський Союз переглянути свою політику енергетичної безпеки. Зріст попиту на нові транспортні проекти, здатні запропонувати альтернативні російським нафту й газ. «Зеленою книгою» від 8 березня 2006 року Україна, Румунія та Болгарія визначаються як мости альтернативних поставок енергетичних ресурсів. Вже сьогодні Європейський Союз розглядає можливість створення коридору Схід-Захід для альтернативних поставок нафти й газу з Туркменістану та Казахстану. На тлі зростання інтересу до альтернативних проектів в перспективі можливе зниження інтересу Європейського Союзу до нових російських проектів, зокрема, Північноєвропейського газопроводу.

Історія українсько-російських енергетичних відносин, газова криза 2006 року мали б стати уроком того, що будь-яка співпраця між двома країнами повинна свідомо будуватися на точках дотиків національних інтересів, а не їх зіткненні. Наприклад, спільними інтересами України та Росії є підтримка власного іміджу як надійних постачальника й транзитера газу, відтак це забезпечує стабільне постачання російського газу в Євросоюз. Саме ця сфера має бути предметом діалогу між двома країнами. Спільними інтересами України і Польщі є пропозиції нових енергетичних транспортних проектів, пошук нових

джерел постачання газу й нафти для Євросоюзу. І хоча цей напрям українсько-польської політики не є вигідним для Росії, втручання та спроба перешкодити його реалізації може дати негативний результат насамперед самій Росії, як це сталося у випадку з газовою кризою початку 2006 року. Намагаючись штовхнути Україну в на-

перед задану схему, Росія мимохіть відкрила для України нові можливості діалогу з Європейським Союзом, зокрема, з країнами Центрально-Східної Європи. Тому, щоб надалі не повторювати ті самі помилки, згаданим вище країнам варто якомога чіткіше окреслювати рамки для стратегічного співробітництва.

Місце України в Європі та роль Росії

Олександр Сушко*

У поданій статті проаналізовано оцінку існуючого стану відносин між Україною та Європейським Союзом а також оцінку впливу так званого російського чинника на відносини Європейський Союз - Україна.

Відносини Україна-ЄС

Завдяки співпраці Фонду Стефана Баторія й Центру миру, конверсії та зовнішньої політики України у 2004–2005 роках регулярно оприлюднювалися оцінки стану відносин між Україною та ЄС. Остання доповідь авторства Гжеґожа Громадського та Олександра Сушка «Між надіями та можливостями: відносини ЄС-Україна за рік по помаранчевій революції» (опублікована на початку цього року) містить висновки рівня успішності використання сторонами вікна можливостей, яке з'явилося внаслідок помаранчевої революції в Україні. В цій доповіді констатовано, що 2005 рік засвідчив відкриття низки нових перспектив, проте кількість і глибина новацій була недостатньою для створення підґрунтя якісного стрибка у процесі європейської інтеграції України.

Підписання плану дій Україна-ЄС (лютий 2005 р.) означало модернізацію договірно-правових відносин у відповідності до формату Європейської політики сусідства (ЄПС). Хоча концептуальні засади даної політики, які не передбачають перспективи членства в ЄС, не влаштовували і не влаштовують Україну, проте на політичному рівні вирішено скористатись тими практичними можливостями поступової інтеграції, які пропонує формат ЄПС.

Одним з важливих елементів становлення конструктивних взаємин ЄС та України є повернення України на демократичний шлях розвитку як результат помаранчевої революції. Незмінність цього шляху підтвердили парламентські вибори 26 березня 2006 року, які ОБСЄ та ЄС визнали прозорими та демократичними. Згідно з опри-

* Аналітик, директор Центру миру, конверсії та зовнішньої політики України (Київ). Профільна діяльність: відносини України з ЄС, НАТО, Росією та країнами СНД. Науковий співробітник Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України.

людненою в грудні 2005 р. щорічної доповіді організації «Freedom House» під назвою «Свобода в світі» Україну першою з країн СНД віднесено до категорії «вільних країн». Для порівняння, Росія відноситься до «невільних», а Грузія – до «частково вільних» країн. Однак стабільних та фахових інститутів, які б забезпечували верховенство права та незворотність демократичних змін в Україні, на жаль, ще не створено.

Найбільшим досягненням України внаслідок помаранчевої революції відзначається істотний прогрес у сфері забезпечення свободи медіа. Сьогодні громадяни України мають можливість користуватися повним плюралізмом ЗМІ як електронних, так і друкованих. Загальнонаціональні телеканали в більшості демонструють збалансовану подачу новин. Представники ж опозиції на рівні з владою мають повний доступ до медіа. Саме прогрес у галузі демократії та свободи медіа був відзначений як основний аргумент на користь поглиблення відносин між Україною та ЄС.

Протягом 2005 р. та на початку 2006 р. значно посилилось співробітництво України та ЄС у сфері зовнішньої політики на ґрунті визнання та практичної реалізації спільних цінностей. Україна послідовно приєднується до більшості декларацій ЄС із питань зовнішньої політики, в тому числі й в таких вражливих галузях, як політика стосовно Білорусі. Офіційний Київ провадить солідарну з ЄС політику у зв'язку з розв'язанням придністровської проблеми, пропонуючи ініціативи, які ґрунтуються на спільних з ЄС ціннісних підходах.

З 1 грудня 2005 року розпочала роботу місія ЄС з допомоги моніторингу кордону між Україною та Молдовою на придністровській ділянці. Місія має на меті вивчати ситуацію на ділянці 450 км для ефективності посилення боротьби з контрабандою та іншими видами кримінальної діяльності. Місія такого типу започаткована вперше в практиці ЄС, офіс якої відкрито 30 листопада в Одесі.

З березня 2006 року Україна та Молдова запровадили схвалений ЄС новий митний режим перетину кордону, що є значним внеском у боротьбу з контрабандою та транскордонною злочинністю в цьому регіоні Європи.

З листопада 2005 року Україна та ЄС ведуть переговори з питань спрощення візового режиму. Передбачається, що дана угода відкриє доступ до спрощеної процедури отримання

віз великій кількості українських громадян. У даний період точаться дискусії стосовно принципів питань щодо масштабу застосування спрощеної системи, ціни візових послуг тощо. Відстоюючи ліберальні підходи у цьому питанні, українська сторона спирається на повне розуміння та допомогу Польщі. Україна розглядає цю угоду як перший крок на шляху до повного скасування візових вимог для громадян України. З таким підходом погоджується також Європейський парламент, що ввів відповідний пункт у резолюцію щодо України, ухваленої 6 квітня 2006 року.

Україна має намір розпочати переговори про нові асоціативні відносини з ЄС, оскільки термін дії угоди про партнерство та співробітництво й плану дій спливає у 2008 році. Сторонам ще належить виробити консенсус, який, з одного боку, відображав би прагнення України стати в майбутньому повноправним членом європейської родини націй, а з іншого боку, враховував би ті можливості, якими володіє ЄС на даному етапі свого розвитку.

Російський чинник у відносинах Україна – ЄС

Визначення місця України в Європі, так чи інакше, включає в себе так званий російський чинник. Однак в аналізі даного феномену слід враховувати, що дане поняття може поєднувати різні значення. Мінімально можемо виділити три компоненти російського чинника, які мають реальний вплив на визначення місця України в Європі, а саме на зміст, темпи та пріоритети процесу руху України в напрямку до європейської інтеграції.

По-перше, це політика Росії стосовно України, метою якої є запобігання або, як мінімум, гальмування просування України в бік Заходу.

По-друге, сприйняття російського чинника провідними європейськими гравцями й зумовлений цим вплив на візію перспективи політико – економічної структуризації Сходу Європи.

По-третє, розуміння російського чинника як сукупності внутрішніх факторів у самій Україні, що істотно впливають на політичний ландшафт, настрої громадської думки та економічні інтереси, визначаючи певною мірою контекст європейської інтеграції України.

Російський проект та євроінтеграційний курс України

Позиція офіційної Росії та російських еліт є досить неоднорідною, щоб можна було констатувати наявність глибокого консенсусу стосовно України. Російська політика містить дещо суперечливі компоненти, що засвідчують наявність різних поглядів на інструментарій відносин між обома країнами. Офіційно Росія не заперечує проти права України інтегруватися в ЄС. Більше того, на початку квітня 2005 року під час перебування у Братиславі міністр закордонних справ Росії Сергій Лавров зазначив, що ЄС та Росія мають спільні інтереси стосовно України, а саме прагнення бачити її стабільною та демократичною, у зв'язку з цим між Росією та ЄС не може бути жодної конкуренції за Україну. Однак на практиці ситуація є іншою.

Відкидаючи крайні елементи російського спектру можна визначити, що домінуючий погляд на відносини Україна – Європа на даному етапі полягає в тому, що інтеграція України в Європейський Союз не відповідає стратегічним інтересам Росії. Зазначмо, тут ідеться не стільки про гіпотетичне й досить віддалене повноправне членство України в ЄС, скільки радше про «інтеграцію без членства». Це призведе до незворотних структурних та інституційних змін всередині країни, які зроблять принципово неможливим реінтеграцію України в пострадянських простір з центром у РФ.

Такими незворотними стадіями можна вважати хоча б митний союз з ЄС за турецьким зразком, на який Україна гіпотетично може вийти у 5–7 річний термін. А також поглиблену зону вільної торгівлі, проект якої зараз розглядається в експертних колах, і переговори про яку можуть розпочатися вже цього року після вступу України до Світової організації торгівлі. Така поглиблена зона вільної торгівлі може стати запобіжником економічної реінтеграції України та Росії, якщо в її рамках буде здійснено низку заходів із законодавчої гармонізації та адаптації стандартів.

Запобіжним з російського боку в цьому напрямі з 2003 року залишається проект Єдиного економічного простору (ЄЕП), який у перспективі передбачає глибокий рівень економічної інтеграції та митний союз з елементами економічного союзу. Цей задум має два основні виміри. Перший, мінімальний – продемонструвати європейським партнерам непослідовність української політики

щодо євроінтеграції. Фактично саме підписання установчих документів ЄЕП у вересні 2003 року вже поставило під сумнів адекватність проєвропейських декларацій тодішньої української влади. Другий, максимальний – створити структурні та функціональні запобіжники інтеграції України в ЄС (таким запобіжником може стати митний союз, про що нижче).

Теперішня позиція України полягає в обмеженому використанні ЄЕП з метою створення реально діючої зони вільної торгівлі в рамках «четвірки». Однак російська позиція не передбачає такого сценарію, натомість передбачає мінімально припустиму початкову стадію інтеграції в ЄЕП у митному союзі. Логіка такого підходу абсолютно прозора, адже саме митний союз є тією стадією економічної інтеграції, на рівні якої зникає можливість проведення країною-учасником митного союзу суверенної зовнішньоекономічної політики. Таким чином, виникає прецедент блокування початку переговорів про мінімальну стадію інтеграції України в Європейський Союз, тобто в зону вільної торгівлі. Отже, на рівні засобів чітко проглядається механізм, метою якого є запобігання інтеграції України в ЄС навіть у мінімальному форматі.

Звісно, ЄЕП не єдиний засіб РФ, призначений для впливу на формування відносин України з ЄС. Іншими важелями можна вважати енергетичну політику РФ в її сьогоденному вигляді. На цьому тлі прямі політичні впливи такого типу, які практикувались у 2004 році, поступово відходять у минуле. Цільова робота з українськими політичними силами все більш стає справою не Кремля безпосередньо, а окремих російських політико-бізнесових груп, зацікавлених у посиленні впливу на українських ринках.

Рефлексія Росії в західноєвропейських поглядах на Україну

Західноєвропейський погляд на українське питання до 2004 року досить нечітко відокремлював Україну від Росії, а низький інтерес до України тривалий час визначався сприйняттям останньої як сателітного суб'єкта, напрям розвитку якого безпосередньо визначається впливами Росії.

З самого початку незалежності України концептуальний погляд європейського мейнстріму чітко відокремив Україну (разом із іншими

країнами СНД) від регіону Центрально-Східної Європи, для якого було обрано курс на приєднання до ЄС. Концепція, закладена в типові для пострадянських країн угоди про партнерство та співробітництва (Україна підписала таку угоду в 1994 році), передбачала не інтеграцію, а лише партнерство та співробітництво. Максимальною метою співпраці фактично визначалось створення зони вільної торгівлі.

Україна тривалий час сприймалась головними європейськими гравцями крізь призму Росії, чим уміло користалася Москва. Маючи більш розгалужену структуру відносин з провідними країнами ЄС, Росія пропонувала Україні будувати відносини з Європою за посередництвом Москви, або ж у тісній координації з нею.

Парадоксально, але нового імпульсу консервації традиційних поглядів відносно України надало розширення ЄС та НАТО, точніше формування нового типу неформального поділу Європи на «стару» та «нову». Хоча розмови про «стару» та «нову» Європу виникли внаслідок різного ставлення до операції США в Іраку і не мали прямого відношення до України, все ж на Заході Європи з'явилися додаткові аргументи на користь ігнорування українських євроінтеграційних амбіцій. По-перше, конфлікт зі Сполученими Штатами покликав до життя ситуативний альянс Париж-Берлін-Москва (після приходу до влади лівих сил в Іспанії до цього альянсу приєднався також Мадрид).

По-друге, позиція нових членів ЄС та НАТО в іракському питанні змусила частинну політичних еліт Західної Європи розглядати прихід до Союзу посткомуністичних держав як чинник посилення американського впливу в Європі. За таких обставин подальше розширення ЄС на схід мало б лише посилювати проамериканський компонент Європи, що начебто знаходиться у постійному конфлікті з власне європейським. У цій системі координат Україна автоматично потрапляла до «американської клієнтури» не тільки тому, що надіслала військовий контингент до Іраку, але й тому, що з початку незалежності користувалась підвищеним інтересом США, що підтримували прозахідні амбіції України. Таке сприйняття України було надзвичайно вигідним Росії, оскільки дозволяло Кремлю використовувати антиамериканські фобії частини західноєвропейського істеблішменту для просування власних неоімперських амбіцій на пострадянському просторі.

Додатковим фактором негативного або ж байдужого сприйняття України довгий час була внутрішньоукраїнська ситуація, обумовлена зміцненням авторитарних тенденцій за часів другого терміну правління президента Кучми, безперервною низкою скандалів, які підірвали міжнародний авторитет тодішнього українського керівництва. Лише помаранчева революція значною мірою змінила описаний вище стан речей і змусила західноєвропейські еліти по-новому поглянути на Україну. Сьогодні сприйняття України у Західній Європі поступово звільняється від стереотипних нашарувань, що тривалий час зумовлювали розуміння України як частини Росії чи ексклюзивної сфери її «природних інтересів».

Енергетична залежність ЄС від Росії була і залишається додатковим чинником, що обумовлює чутливість західноєвропейських еліт щодо настроїв Росії. Однак після російсько-української газової кризи кінця 2005 – початку 2006 років спостерігається тенденція критичного погляду на Росію як на ненадійного постачальника, який має схильність до використання енергетичних важелів у політичних цілях.

Російський чинник у внутрішній політиці України

Російський чинник має також і внутрішньоукраїнський вимір. Відносини з Росією традиційно виступають одним із найгостріших питань політичних дискусій. Етнічних росіян в Україні нараховується 17%. Однак, окрім того, значна кількість етнічних українців є орієнтованими на Росію (російськомовні, точніше *російськокультурні* українці). Сегмент громадян України орієнтованих на Росію може коливатися у широкій амплітуді, його точну частину вирахувати неможливо. Проте, якщо брати за основу електоральний розподіл під час виборів 2004–2006 років, то за партії/кандидатів, що спиралися на ідеї зближення та особливого партнерства з Росією, проголосувало 39–44% населення⁷. Більшість з них проживають у восьми областях Півдня та Сходу України (від Одеси до Харкова) та в Криму.

⁷ 39% – сумарний результат партій та блоків на парламентських виборах, які активно використовували гасла щодо зближення та особливого партнерства з Росією (Партія регіонів, КПУ, Блок Вітренко + декілька дрібних партій); 44% – результат В. Януковича на президентських виборах 26 грудня 2004 року.

Оскільки проросійський електорат є кількісно значним, конкуренція за його голоси становить одну з головних інтриг виборчої кампанії. Ідеологічні кліше, що використовуються для мобілізації даного електорату, наступні: статус державної для російської мови, особливі пріоритетні відносини з Росією, анти-НАТО. Політичних сил, які позиціонуються в цьому спектрі, завжди було багато, однак лише деякі з них досягали успіху на виборах.

Ще наприкінці 90-х років здавалося, що даний електорат міцно орієнтується на Комуністичну партію України й не сприймає будь-які спроби великого бізнесу та його політичних надбавок отримати довіру. Однак ситуація принципово змінилася під час електорального циклу 2004–2006 років, коли абсолютне лідерство в цьому середовищі було перехоплене Віктором Януковичем та очолюваною ним Партією регіонів, яка репрезентує інтереси частини великого індустріального капіталу Півдня та Сходу України. Виявилось, що ліва ідеологія та радянська ностальгія не є обов'язковими компонентами для мобілізації проросійсько орієнтованого електорату Сходу та Півдня країни.

За підсумками парламентських виборів 2006 року можна констатувати, що Партія регіонів максимально консолідувала проросійсько орієнтований електорат Півдня та Сходу України, що, з одного боку, забезпечило цій партії відносну перемогу (32%), а з іншого, унеможливило проходження в парламент інших політичних сил, які претендували на представництво цього сегменту населення і мали певні електоральні шанси (насамперед, Блок Наталії Вітренко та Опозиційний блок «Не так!»).

Стосовно європейської інтеграції слід констатувати відчутне зниження в середовищі проросійсько орієнтованого електорату підтримки курсу на членство в ЄС. Якщо до 2004 року ідея членства України в ЄС користувалася підтримкою більшості в усіх регіонах України, то тепер в регіонах, де перемогла Партія регіонів, кількість прихильників членства в ЄС невисока (20–30%) і значно поступається кількості противників (50–60%). Ця тенденція засвідчує, що в даному електоральному середовищі поширюється розуміння політики євроінтеграції як такої, що вступає в конфлікт з ідеями зближення з Росією. Все менше громадян тут (як і в усій Україні) вірять в ідею багатовекторності та можливості одночасної інтеграції як на Захід, так і на Схід.

Є всі підстави вважати, що російська орієнтація значного сегменту українських громадян і надалі чинитиме вплив на внутрішньополітичну ситуацію в Україні. Такий вплив загострюватиметься переважно під час виборчих кампаній. Навпаки, у міжвиборчий період у політичних еліт є шанс зменшити вплив штучних стереотипів та запропонувати жителям Сходу і Півдня країни такий

проект майбутнього України, який став би привабливим і для них.

Тільки успіх внутрішніх реформ в Україні відкриє можливість позитивної переоцінки російсько-культурною частиною українського суспільства ідей європейської та євроатлантичної інтеграції України.

Место Украины в Европе и позиция России

Ирина Кобринская*

После парламентских выборов на Украине в российско-украинских отношениях продолжает сохраняться неопределенность. Можно выделить три основные группы факторов, оказывающих влияние на развитие отношений России и Украины. В первую группу входят традиционные факторы: торгово-экономические, гуманитарные, фактор безопасности. Ко второй группе можно отнести долгосрочные проектные факторы связанные с развитием государств и их международным позиционированием, среди которых можно назвать проект строительства государственности, проект СНГ, а также интеграционный европейский проект.

Совпадения или принципиальные расхождения в российском и украинском подходе к данным проектам представляются важными индикаторами состояния отношений России и Украины и на текущий момент, и в перспективе, когда стороны будут пытаться сформировать новые, более долговременные и, возможно, более предсказуемые взаимные подходы, основанные на меняющихся внутривнутриполитических реалиях и динамичном внешнеполитическом контексте. И, наконец, третья группа состоит из таких факторов, как глубинные изменения в мире, в международных отношениях, в Европе.

Учитывая то, что данная конференция организована польской стороной, целесообразнее начать ее с анализа последней группы факторов, ибо, в конечном итоге, как Украина, так и Россия в своем внутреннем, внешнем и двустороннем «проектировании» адаптируются к новым мировым трендам, либо реагируют на них.

Меняющаяся Европа

Кризисные явления в Европейском Союзе, в полной мере проявившиеся в 2005–2006 гг., дают основания для сомнений при прогнозировании усиления Европы как самостоятельного

* Политолог, исполнительный директор Фонда перспективных исследований и инициатив (Москва), ведущий научный сотрудник Института Мировой Экономики и Международных Отношений; ранее эксперт в Московском Центре Карнеги и в Институте Восток-Запад. Специализируется в российской внешней политике, в частности в отношении СНГ и Центральной Европы.

консолидированного мирового игрока. ЕС, переживший шок недоверия к Конституционному договору, беспорядков во Франции, принявший новых, в т.ч. очень своевольных, таких как Польша, членов, а также решающий проблему с членством Турции и налаживания отношений с США, не готов обсуждать новый раунд расширения, который вызовет перенапряжение ЕС, снизит качество интеграции.

Проблемы ЕС связаны и усугублены новым циклом общественной активности в ведущих странах Западной Европы, с одной стороны, а также связаны с кризисом социально-политической и ценностно-демократической модели с другой стороны. Проблемы «старой Европы» прямо и косвенно связаны с процессом расширения ЕС, с «инклюзивностью» Европы как центра притяжения для стран Восточной Европы, Азии и Африки. Европа не успевает адаптироваться и не выдерживает напряжения, которое выплескивается в протестных настроениях.

Европа устала. Однако, замедление или остановка расширительных и/или интеграционных трендов грозит Европе отставанием в процессах глобализации. Изменить сложившийся алгоритм невозможно еще и потому, что после распада СССР произошло перемещение «оси зависимости» с востока на запад. Доминирующие процессы интеграции и глобализации ставят как условие выживания и стабильного развития вновь обретших суверенитет слабых государств Центральной и Восточной Европы передачу части своего суверенитета и независимости мощным наднациональным структурам в обмен на гарантии безопасности и финансово-экономическую поддержку.

Россия, в свою очередь, находится на модернистской стадии построения национального государства. Российское руководство, сосредоточенное на укреплении власти и национальной государственности, не готово к интеграции с Европой на стандартных условиях. Лишь незначительная часть российских экспертов (комитет «Россия в объединенной Европе») предлагает в качестве решения «проблемы 2007» (в 2007 г. истекает срок Соглашения о партнерстве и сотрудничестве РФ – ЕС, СПС) заключение «Соглашения о продвинутом партнерстве, учреждающем ассоциацию».

Ситуация значительно изменилась по сравнению с двумя предшествовавшими этапами (2000–2003 гг., когда вступление России в ЕС под-

держивало 60% опрошених (2003 і кризисом 2004 г.) і характеризується більшою стабільністю і прагматизмом. На Євросоюз приходить не менше 50% зовнішньої торгівлі Росії. В обзиримій перспективі залежність ЄС від російських енергоносієлів по меншій мірі не скоротиться, або навіть за деякими оцінками, зростатиме. В відміння від СНГ, торгово-економічний фактор є ключовим. По актуальним проблемам міжнародної політики і безпеки позиції Росії і ЄС близькі або ж збігаються. В той же час обидва партнери не відмовляються від методів тиску, при цьому ЄС, як правило, використовує їх більш вдало (про це свідчать, хоча б виниклі знову в кінці березня 2006 г. проблеми в зв'язку з вступом Росії в ВТО). Росія, зі своєї сторони, застосовує зберігаючий формат прийняття рішень, де домінують ведучі «старі» члени Союзу (характеризує самими європейцями як «ферма живих»), налаштований переважний діалог з «сеньорами». Вплив на прийняття ключових рішень Росія досягає частково «обхідним шляхом» – наприклад, через «велику восьмерку».

Однак, головні проблеми в відносинах РФ-ЄС пов'язані з внутрішніми системними проблемами самих партнерів: долею російських реформ і розвитком інтеграції в ЄС, а також стратегією в відношенні «загальних сусідів», заявивши про своє прагнення до членства в ЄС.

В перетягуванні периферії, конкуренції інтеграцій, а саме так можна охарактеризувати відносини в трикутнику ЄС-Росія-«загальні сусіди», позиції Росії, її привабливість, як зараз, так і в обзиримій перспективі суттєво слабше, ніж у ЄС. «Конкуренція інтеграцій» все більше – і в Росії, і на Заході – сприймається як гра з нульовою суммою. Причиною чого, в значительній мірі, є новий цикл центробежної динаміки на пост-радянському просторі, викликаний, зокрема, зміною політичних еліт і режимів в ряду країн. При цьому лише небагато енергонезалежних держав з авторитарними політичними режимами (Казахстан) прагнуть зміцнити свій суверенітет, одночасно розвиваючи співпрацю з Росією переважно в економічних форматах ЄврАзЭС і ЕАП, а в сфері безпеки – Організації Договору колективної безпеки (ОДКБ) або Шанхайської організації співпраці (ШОС). В більшин-

стві ж випадку нові незалежні держави після зміни політичних режимів (Грузія, Україна) або виборів (Молдова), шляхом країн Центральної Європи, прагнуть ввійти в європейський інтеграційний простір. Первородний гріх Союзу і століття історії залишають йому не багато шансів. Признання цього факту не раз звучало в публічних виступах російських офіційних осіб, про це говорив і В. Путін⁸. Незважаючи на імпульси інтеграційної ескапологічної риторики, Кремль, схоже, вже зробив ставку на розвиток двосторонніх відносин з пост-радянськими державами, з пріоритетом, в ряду випадків, на економіку, в інших – на безпеку, а також на більш компактні і функціональні формати ЄврАзЭС, ЕАП і ШОС.

В цілому, Кремль трезво оцінює свої шанси в боротьбі з ЄС, і хотів би зберегти статус-кво. Хоча, в офіційних документах Росії і ЄС важко знайти прямі підтвердження, тем не менше, можна передбачити, що обидві сторони зацікавлені в тимчасовій замороженні ситуації.

По суті, на європейському континенті зараз існують чотири Європи: «старі», «молоді», «нові» і Росія. При цьому до включення Росії в «велику Європу» реально зацікавлена лише «старі» Європа. Позиції «молодоевропейців» розходяться, чим вдало використало російське керівництво в час останніх візитів В. Путіна в Чехію і Угорщина. Показово, що в Польщі (Wprost, 29.03 2006) ці візити були охарактеризовані, як спроба розколоти європейських сусідів. В той же час як в Німеччині (Frankfurter Allgemeine Zeitung, 30.03.2006) в них побачили додатковий зовнішньополітичний резерв для Чехії

⁸ «Якщо хтось очікував від СНГ якихось особливих досягнень, скажемо, в сфері економіки, в сфері співпраці в політичній області, в військовій і так далі, то, природно, цього і не було б, тому що і бути не могло. Цілі декларувалися одні, а на справі СНГ створювалося для того, щоб процеси розпаду Радянського Союзу проходили найбільш цивілізованим способом, максимально м'яко, з найменшими втратами в сфері економіки, в гуманітарній області. ... Але у СНГ ніколи не було завдань економічного характеру, інтеграційних завдань в області економіки. ...Це дуже корисний клуб для взаємної інформації, для роз'яснення проблемних питань загального характеру, загальнополітичного, гуманітарного, адміністративного». 25 березня 2005 року, Єреван. Прес-конференція по результатам російсько-армянських переговорів.

и Венгрии против излишних амбиций своих соседей – Польши и Германии.

Позиция же «новоевропейцев», точнее руководства стран новой Европы (бывших советских республик – Украины, Молдавии, Грузии) по большинству параметров воспроизводят подходы «младоевропейцев» начала – середины 90-х годов. Через десять лет – смещенная на восток – повторяется история 90-х годов. Принципиальной характеристикой их политики является реальное и имиджевое «отделение» от России, идентификация через противопоставление России. В отсутствие внятных идеологических установок такой способ (само)идентификации является также дополнительным инструментом легитимации власти в этих странах. В то же время, как показывает опыт последних 15 лет, адаптация, укоренение новых членов в ЕС и НАТО снижает потребность в противопоставлении России. Но она остается актуальной, если возникают проблемы с адаптацией, связанные с расхождением национальной политики с курсом ЕС (в случае с Польшей) или внутренними проблемами, (в случае Латвии и Эстонии).

На Украине за прошедшее со времени президентских выборов время новая украинская власть утратила ореол «Майдана». В то же время В. Ющенко оказался в качественно иной исторической ситуации, нежели Л. Валенса, В. Гавел, Б. Ельцин. Равно как «оранжевая революция» отличается от «бархатных» в Центральной Европе конца 80-х гг. прошлого века. Свобода и демократия – абсолютные приоритеты конца 80-х – начала 90-х, первой волны «бархатных революций» – остались важными, но недостаточными условиями для консолидации общества и стабильности. Глобализация снесла государственные границы в «интересах и вожделениях»⁹ людей, живущих в открытом информационном обществе и тянущихся к качественно иному уровню жизни и социального устройства. «Оранжевую революцию» сравнивают с французской буржуазной революцией.

В отличие от 90-х гг., как ЕС, так и «новоевропейцы» имеют дело с иной Россией и в иной мировой ситуации. Российская государственность и экономика существенно окрепли, демократический «драйв» существенно ослаб, причем в первую очередь – на уровне общественного

сознания. Реальность такова – и это подтверждают социологи – что Россия в настоящий момент и в обозримой перспективе не нуждается во внешних «точках опоры» для укрепления идентичности – ни на Западе, ни – что особенно важно – в бывшем советском пространстве.

(Хорошо это или плохо – другой вопрос. Оставим за скобками долгосрочные потребности демократизации общества и модернизации экономики в России. Следует лишь отметить, что реализация данных стратегических целей зависит преимущественно от политического решения и воли и не нуждается в значительных внешних ресурсах).

Существенно важно то, что политика России в отношении ЕС и ННГ реально обусловлена не внутренними потребностями государство-строительства, но соображениями геополитики и экономической выгоды. Возврат к прагматизму в постсоветском пространстве, первая волна которого наблюдалась в 2001–2003 гг., подтверждается и самыми последними заявлениями о намерении пересмотреть условия поставок газа в Белоруссию и Армению. Именно в данном ракурсе следует рассматривать и «новую энергетическую политику» Москвы. В то же время, учитывая экономические и общественно-политические тенденции в России, вторая волна прагматизма в подходе к ННГ уже не может окормляться идеологией «либеральной империи», предложенной А. Чубайсом.

Не менее важно, особенно для экспертов, анализирующих и оценивающих изменения в России и перспективы ее развития, принимать во внимание общий фон – глубинные сдвиги в ситуации в мире в целом, где на фоне интеграции и глобализации характерными становятся процессы ренационализации, деструкции демократических ценностей и норм, а в Европе – десекьюритизации.

Модель отношений России и Украины во многом будет определяться воздействием традиционных двусторонних факторов: торгово-экономических, безопасности, гуманитарных. Высокой остается доля России в украинской внешней торговле. В 2005 г. её доля в экспорте Украины (товары без услуг) составила 21,6%, импорта (товары без услуг) – 36,3%, общий объем составил товарооборота составил 25 млрд. долл. Ключевым фактором в экономической сфере остается энергетическая взаимозависимость: Украины – от поставок энергоносителей, России – от энерго-

⁹ З. Бжезинский «Последний суверен на распутье», Независимая газета 17.02.2006, также опубликована в журнале «The American Interest».

транзита через Україну. В 2005 г. через Україну планувалось прокачати 128 млрд. кубометров газу¹⁰, или около 80 % экспорта¹¹ в страны Западной и Центральной Европы. Несмотря на достигнутое в 2005 г. соглашение с Германией и начало строительства Североевропейского газопровода, в ближайшее время, по мнению экспертов, альтернативных транзитных мощностей у России фактически не будет. Белорусский маршрут загружен практически на сто процентов. Газовый кризис, остро разгоревшийся в первые дни нового года, но по сути начавшийся значительно раньше (строго говоря, первым с предложением перейти на рыночные принципы в газовой сфере весной 2005 г. выступил Киев), в 2006 будет оставаться камнем преткновения в российско-украинских отношениях, что обусловлено как объективными экономическими, так и политическими причинами.

Если не принимать во внимание механизм и контекст достигнутых договоренностей, то, по сути, они соответствуют российским интересам, а в целом – и интересам Украины. Так, в предвыборной программе, представленной не либералом В.Ющенко, а его оппонентом В.Януковичем, стратегической задачей было указано создание развитой постиндустриальной экономики¹². Даже не преследуя столь амбициозные цели, Украине, если не в ближайшем будущем, то довольно в скором времени придется заняться энергосберегающими технологиями, что, безусловно, позитивно отразится на развитии ее экономики. Неизбежные в таких ситуациях поиски альтернативных источников энергии сопряжены на Украине, пережившей Чернобыльскую трагедию, с повышенным риском – тем не менее, в начале 2006 года о таких планах было объявлено. В условиях ухудшения общей экономической ситуации, роста инфляции, бюджетного дефицита Украине трудно справиться с повышением цен на газ. Помимо населения, от этого страдают энергоемкие – они же основные экспортные – отрасли промышленности. Тем не менее,

¹⁰ По материалам журнала «Эксперт-Украина» № 25(29).

¹¹ http://news8thdo.bbc.co.uk/hi/russian/business/newsid_4580000/4580630.stm.

¹² Выступая 26 января 2006 г. в Харькове председатель политсовета «Партии регионов» представил стратегию, включающую три этапа. Первый – антикризисный, второй – переход к стадии постиндустриального развития, третий – высокотехнологичная экономика, экономика знаний и приближение страны к европейскому уровню развития. – ИА REGNUM, 27.01.2006.

по мнению бывшего главы «Нафтогаз Украины» Ю.Бойко, не следует недооценивать «запас прочности» предприятий – ведущих украинских экспортеров. Известный украинский экономист И. Бураковский считает, что шок от повышения цен на газ в краткосрочной перспективе будет сопровождаться достаточно ощутимым падением производства, прежде всего в отраслях-потребителях природного газа. Однако при адекватной краткосрочной и долгосрочной политике и рациональной реакции на шок со стороны бизнеса и государства его можно преодолеть, а экономика может адаптироваться к колебаниям цен на энергоресурсы на мировом рынке, как это произошло с индустриально развитыми и развивающимися странами в недавнем прошлом, считает И. Бураковский.

Газовая тема стала одним из козырей всех сил, конкурирующих с партией В. Ющенко на парламентских выборах (включая Блок Ю. Тимошенко). Она, несомненно, останется в центре политической борьбы в новой Верховной раде, станет «головной болью» нового правительства, может оказаться и причиной отставки следующего кабинета и формирования нового. (61 % опрошенных ВЦИОМ считают достигнутые в начале 2006 г. соглашения временными). Иными словами, к газовой теме, с высокой вероятностью, будут прибегать как к «триггеру» во внутривнутриполитической борьбе на Украине.

В России же многие аналитики давно говорили о необходимости повышения цен на газ для Украины (и других стран СНГ). Либералы – исходя из принципов свободной рыночной экономики. Консерваторы – на том основании, что, сохраняя низкие цены, Россия попросту финансирует вступление Украины в ЕС и НАТО (что оценивается в 8–10 млрд. долл.), что ЕЭП для Украины – средство финансирования ее вступления в ЕС¹³. (Даже польские эксперты отмечают, что во мно-

¹³ 17 января 2006 года близкий к российскому руководству фонд «Единство во имя России» провел конференцию «Газовый кризис, парламентские выборы на Украине и перспективы двустороннего сотрудничества». Выступая, президент фонда В.Никонов охарактеризовал «провал Украины на переговорах с Газпромом» как «провал стратегический». «Ющенко фактически вывел страну из переговоров по ЕЭП, за что ранее Украина получала энергоснабжение по низким ценам и субсидировалась Россией. Для Украины разрыв отношений с Россией равносильно выходу какой-нибудь европейской страны из ЕС. При этом Украина ни на шаг не продвинулась в направлении интеграции с Евросоюзом». ИА REGNUM, 18.01.2006.

гом быстрым развитием в 2001–2004 гг. Украина обязана кооперации и перестройке российской экономики на волне высоких цен на нефть¹⁴).

Повышение цен на газ для Украины, как показали опросы, было весьма позитивно воспринято российским общественным мнением. Согласно опросам ВЦИОМ от 14–15 января 2005 г., большинство респондентов воспринимает решение как объективное, обусловленное «ростом мировых цен на энергоресурсы» (39%), «принципиальным подходом России, направленным на переход к рыночным отношениям в экспорте газа и нефти» (36%), наконец, «стремлением руководства Газпрома увеличить доходы от экспорта газа» (18%). И только меньшинство усматривает в этом политические мотивы: 18 и 6%. Равно, с тем, что позиция России в «газовом кризисе» полностью соответствует ее национальным интересам согласились 39% опрошенных, «скорее соответствует» – 34%, «скорее не соответствует» – только 11%, «безусловно не соответствует» – лишь 2%.

Состояние умов политического класса и общества напоминает начало 90-х годов. Тогда среди россиян – и в обществе, и в экспертной среде – весьма широко бытовали обиды и мнение о том, что быстрый прогресс стран Центральной Европы стал возможен за счет того, что было безвозвратно вложено – в ущерб собственным гражданам – в эти страны СССР.

Парадоксально, но по аналогии, даже если рассматривать повышение цен на газ как инструмент политического давления на Киев, переход на рыночные цены косвенно свидетельствует об отсутствии у России неоимперских намерений, о том, что Украина признается ею суверенным, самостоятельным государством.

Так же, как ни странно, газовая тема в двусторонних отношениях России и Украины может служить их стабилизатором, так как реальная взаимозависимость, а также тесная завязка на европейских партнеров, все же заставят обе стороны в течение ближайших года-двух выработать прагматичную взаимоприемлемую предсказуемую формулу, элементом которой, вероятно, станет договоренность по газотранспортной системе. Повышая внутривнутриполитическую температуру на Украине, газовая тема, тем не менее, с высокой вероятностью будет способствовать

достижению если не консенсуса, то взаимопонимания между ведущими политическими силами по принципиальным вопросам развития страны. Также и возможная смена будущего кабинета, одной из причин которого могут послужить газовые проблемы, не приведет к дестабилизации ситуации на Украине. Как показывает опыт стран ЦВЕ, прежде всего Польши, частые смены кабинетов в самый сложный период трансформации позволяют «выпустить пар» при повышенной температуре политической активности, сократить амплитуду раскачивающегося слева направо политического маятника.

В конечном счете, такую же роль в двусторонних отношениях и во внутривнутриполитической жизни Украины играют и другие торгово-экономические войны: металлургическая, молочная, от которых в большей степени страдают как раз восточные, более пророссийски настроенные регионы Украины. Неизбежная прагматизация двусторонних отношений не только сбалансирует торгово-экономический обмен (как это произошло после финансового кризиса 1998 г.), но стабилизирует эту сферу, а во внутренней политике стимулирует переход к новым региональным партийным и финансовым раскладам. Наконец, обе стороны как один из наиболее эффективных инструментов решения указанных проблем рассматривают вступление в ВТО, что значительно больше соответствует нормам мировой глобализирующейся экономики, чем двусторонние разбирательства.

Следует также отметить, что большую роль в двусторонних отношениях играют российские инвестиции на Украине, и украинские в России. Россия оставалась одним из ведущих иностранных инвесторов в Украину, причем за I кв. 2005 г. её доля в общем объеме прямых иностранных инвестиций в Украину даже возросла (с 5,4 до 5,8%). В отличие от общей структуры прямых иностранных инвестиций, в структуре российских инвестиций традиционно преобладают капиталовложения в нефтепереработку (около 20%), операции с недвижимостью (почти 14%) и транспорт и связь (10%). Крупнейшими российскими инвесторами на Украине являются Лукойл, Татнефть, ТНК-ВР, Русский Алюминий, СУАл Холдинг. В начале 2006 года появились данные об активизации на украинском рынке российского банковского капитала. Несмотря на постоянно муссирующийся вопрос о реприватизации на Украине, она практически не кос-

¹⁴ Economies in transition – Eastern Europe and the former Soviet Union, Regional overview. Op. cit. P. 33.

нулась и, по прогнозам экспертов, не коснется большей части российских активов. При этом, как отмечают украинские эксперты, например, известный политолог Дмитрий Выдрин, российский капитал – впрочем, как и любой другой – старается поддерживать хорошие отношения с местной властью. В то же время новой украинской властью, что естественно, в большей мере приветствуется приход на Украину западного капитала.

Однако отрицать влияния прошедших выборов на данную сферу нельзя. Сразу же после выборов, еще до формирования кабинета появилась информация о том, что близкий к Ю. Тимошенко олигарх И. Коломойский, глава ФПГ «Приват», подал в США в суд на совладельцев российских ФПН «Ренова» и «Евраз» В. Вексельберга и А. Абрамова, пытаясь не допустить деприватизации Никопольского завода ферросплавов.

Наряду с финансово-промышленными группами, в российско-украинских отношениях с обеих сторон очень активен крупный и средний капитал, широко развиваются кооперационные связи на региональном уровне – партнерские соглашения между областями, предприятиями, предпринимаются также усилия по развитию европейского формата регионального сотрудничества – еврорегионов («Днепр», включая Гомельскую область Белоруссии, и «Слобожанщина»).

Взаимозависимость в военно-технической сфере остается пока существенной, несмотря на понижение. Если Украина станет членом НАТО – а этот вопрос, в еще большей степени, чем в случае стран Центральной Европы, будет решаться в политическом ключе – украинский ВПК, по мнению большинства экспертов и на Украине, и в России, и на Западе, окажется в позиции конкурента для западных производителей вооружений. Его судьба будет решаться в первую очередь с точки зрения коммерческих интересов компаний стран-членов НАТО – и, безусловно, не в его пользу, а следовательно приведет к сокращению рабочих мест и иным социально-экономическим проблемам. Впрочем, за годы независимости численность работающих в ВПК сократилась на 68%, в космическом машиностроении – на 71, а в приборостроении – на 73. Однако на Украине сохранились крупные современные предприятия, которые производят самолеты, бронетанковую технику, корабли. Ориентируясь на вступление в натовскую систему коллективной безопасности, Украина плани-

рует сократить вооруженные силы до 75–100 тысяч человек. Такой армии, считают украинские эксперты, требуется около 600 танков, 1200 БТР, 400 самолетов и 1500 артиллерийских систем – работать с такими мелкими сериями украинскому ВПК невыгодно. Оборонная промышленность на Украине перестает быть гарантом и необходимым элементом национальной безопасности, и рассматривать ее нужно – по мнению украинских специалистов – лишь как потенциальный источник доходов, в первую очередь экспортных: «Вопрос стоит так: чьим субподрядчиком будет ОПК Украины – европейским или российским»¹⁵. Несмотря на то, что не менее половины экспертов, а также часть военных считают предпочтительной европейскую интеграцию, в ближайшей перспективе, пока Украина не разработала конкретную программу и не сформировала консолидированную, консенсусную позицию по данным вопросам, единственным способом сохранить «оборонку», по их мнению, является кооперация с Россией. Обозначив свое стремление в НАТО, Украина рискует лишиться главного партнера в военно-техническом сотрудничестве – России. Еще более жесткой станет конкуренция двух стран в экспорте оружия.

По понятным причинам военные и часть руководителей украинского ВПК являются сторонниками развития российско-украинских отношений, а во всем мире, во всех устоявшихся государствах военно-промышленное лобби является одним из самых серьезных игроков, формирующих национальную политику. Сложно сказать насколько сильными окажутся его позиции в определении украинской политики при новом политическом раскладе после выборов в Верховную раду в формировании нового правительства. Однако опыт стран Центральной Европы, в первую очередь Польши, соотносимой с Украиной по многим параметрам, свидетельствует о том, что в трансформационный период стратегические политические мотивы, по крайней мере, в военно-технической сфере, доминируют над экономической целесообразностью. Поэтому ключевым является вопрос о выборе основного направления развития страны.

Уже по соображениям безопасности в этой ситуации Россия может пойти на сокращение или отказ от кооперационных связей с Украиной в военно-технической сфере: о готовности

¹⁵ Эксперт-Украина № 25, 4.07.2005.

России свернуть интеграцию с Украиной в «наиболее чувствительных» секторах оборонного комплекса, если та продолжит свой путь в НАТО, не раз заявлял президент Путин. В этом случае, однако, значительные проблемы возникнут у российского ВПК, для решения которых потребуются немалые затраты¹⁶.

Так как Украина не имеет шансов вступить в ЕС в перспективе ближайших 20 лет, о чем говорят высокие чиновники Евросоюза, в частности Г. Ферхойген, то по сути, в ближайшем будущем речь может идти лишь о ее вступлении в НАТО, следствием чего будут: 1) ухудшение (хотя, скорее, недолговременное, но вполне вероятно, острое) отношений России с Западом, т.к. в этом случае встает вопрос российского Черноморского флота и других военных объектов России на территории Украины, статуса Севастополя и т.п.; 2) ухудшение отношений Украины с Россией, так как, добиваясь членства в НАТО, оно неизбежно будет сильнее использовать фактор «российской угрозы», идентифицировать себя через противопоставление России, что имело место в начале-середине 1990-х гг. в Центральной Восточной Европе, в начале 2000-х в странах Балтии.

Вступление в НАТО, хотя и стимулирует военную реформу, что будет означать демократизацию одного из наиболее консервативных сегментов государства, не приведет в результате к модернизации социально-экономической сферы.

Выбор Украиной ориентации на Североатлантический альянс вызывает споры. В 2005–2006 гг. он стал элементом ожесточенной внутривосточной борьбы. Левоцентристской оппозицией (А. Морозом) было внесено предложение о проведении референдума о членстве страны в НАТО. Если референдум будет проводиться «честно», вероятность того, что эта идея получит значительную общественную поддержку невелика, что признают даже «прозападно» ориентированные украинские эксперты и политики. Но независимо от результатов референдума, даже если он будет проведен, вопрос о членстве

в НАТО не исчезнет с повестки дня украинской политики, прежде всего в силу воздействия внешних факторов.

В создавшейся ситуации практические вопросы безопасности, с одной стороны, становятся предметами асимметричного торга в двусторонних отношениях. В ответ на повышение цен на газ Россией Украина стала требовать повышения арендной платы за пребывание Черноморского флота в Севастополе и частичного пересмотра условий пребывания. К серии асимметричных контрударов относится и скандальная история с маяком в Новороссийске. За последние годы такие истории возникают с периодичностью, зависящей от внутривосточной потребности той или другой стороны в «выхлопном клапане», позволяют стабилизировать нестабильность, в то время как сохраняющаяся взаимозависимость в сфере безопасности служит «ремнями безопасности», обеспечивает определенный – но не бесконечный – временной лаг для спокойного и рационального решения действительно важных вопросов в сфере безопасности и военно-технического сотрудничества. (Хотя, обращаясь к аналогичному опыту последних 10–15 лет, найти рациональные прецеденты сложно).

В среднесрочной перспективе сильным раздражителем в двусторонних отношениях останется проблема Приднестровья. «План Ющенко» по «урегулированию конфликта в Приднестровье через демократизацию процесса» был воспринят Москвой как свидетельство амбиций Киева играть роль регионального лидера, вытесняя Россию и одновременно представляя Евросоюзу дополнительные доказательства приверженности Украины демократическим принципам. Не меньшее раздражение Кремля вызывают инициативы (совместно с Грузией), подобные «Содружеству демократического выбора», которые воспринимаются как новая попытка провести границу между «демократическими новоевропейцами» и недемократической Россией. Функционально же новое содружество, с одной стороны, воспроизводит модель Вышеградской группы начала 90-х гг. (окончательно расшатавшейся СЭВ и ОВД), а с другой – делает беспроигрышную ставку на выполнение роли региональной опоры США в их политике «promoting democracy».

В российско-украинских отношениях по-прежнему сохраняет большое значение цивилизационный фактор – языковая и этническая

¹⁶ По словам министра обороны С. Иванова: «Степень интеграции украинского и российского ВПК очень высока, и мы будем вынуждены вложить достаточно большие деньги, чтобы избежать всякой зависимости от поставок серьезной продукции и комплектующих из Украины». – Эксперт, № 23, 20.06.2005; Эксперт-Украина № 25, 4.07.2005; Эксперт № 27, 17.07.2005; Евгений Кожокин, Украина перед выбором. www.rian.ru/analytics/20060216.

близость, общее историческое прошлое, в том числе трагическое (в 2006 году в Киеве будет отмечаться 65-ая годовщина Бабьего Яра, первой страшной страницы Холокоста), религия, а также родственные связи, большая доля русскоязычного населения. Россия, где работают сотни тысяч украинских гастарбайтеров, в обозримой перспективе останется важным источником доходов для украинских домохозяйств.

В обозримой перспективе развитие Украины, России и их взаимоотношений в очень высокой степени зависят от внутренних политических факторов. Соответственно, ключевыми вехами в российско-украинских отношениях являются внутривнутриполитические события, в первую очередь выборы. Согласно такой периодизации, страны уже прошли два этапа: украинские президентские выборы 2004 г., выборы в Верховную Раду 2006 г. Перед ними третий этап: март 2006–осень 2007–2008 г. (парламентские и президентские выборы в России, т.н. «фактор 2008»).

Продолжая линию на дистанцирование от СНГ (характерную и для президентства Л. Кучмы), новая власть поставила как стратегическую цель интеграцию в европейские и евроатлантические структуры, тем самым оказавшись в чрезвычайно трудной ситуации в связи с глубоким кризисом в Евросоюзе. В сложившейся ситуации выходом для Украины (независимо от состава нового правительства, так как за европейскую ориентацию страны в большей или меньшей степени выступает большинство украинских политиков) может быть ставка на евроинтеграцию как на процесс, приносящий ощутимые дивиденды обществу (создание благоприятных условий для малого и среднего бизнеса, рост инвестиций и создание новых рабочих мест, а также снижение коррупции, верховенство права, независимый суд, демократические свободы, свобода СМИ пр.) и способствующие строительству современной государственности, а не как результат (членство в ЕС). То есть углубление связей с динамичными международными интеграционными объединениями (ЕС) и организациями (НАТО) не столько как цель, сколько как инструмент укрепления новой системы и режима (что, кстати, сделал в период своего первого президентства В. Путин).

В долгосрочной перспективе ключевое значение имеет то, как будут развиваться отношения Украины с ЕС и какой видит Киев свою роль в Европе. Ряд украинских экспертов считает, что

Киев в сближении с ЕС будет ориентироваться на старую Европу. «Реальная многовекторность должна сделать Украину частью оси Мадрид–Париж–Берлин (и, возможно, Москва), а не оси Вашингтон–Варшава–Вильнюс. У Украины есть шансы стать площадкой для строительства большой Европы, а не для строительства буферной Речи Посполитой. И это было бы выгодно всем», считает известный украинский политолог В. Малинкович¹⁷. Действительно, ответственный подход к европейской интеграции указывает на необходимость укрепления, консолидации европейского ядра, а не использования европейской идеи для реализации субрегиональных и региональных амбиций.

Выиграла или проиграла Россия в ходе парламентских выборов?

Политика Кремля в ходе парламентских выборов существенно отличалась от его позиции конца 2004 г. Заявления московских политтехнологов (С. Марков по TNT 24 марта 2006 г.) о, якобы, поддержке Кремлем маргинальной партии Н. Витренко ни в коем случае нельзя рассматривать как линию Москвы. Россия на сей раз вела переговоры со всеми значимыми политическими силами на Украине, неоднократно на самом высоком уровне делались заявления о готовности работать с любым новым правительством. И в этом смысле Россия парламентские выборы на Украине не проиграла.

В то же время прошедшие выборы подтвердили, что «оранжевая революция» не была случайной и страна динамично меняется. Прямым доказательством социально-общественной активности является весьма высокая явка избирателей на парламентских выборах. Несмотря на большое количество ошибок и просчетов, затормозивших экономическое и общественно-политическое развитие страны, сохранение демократических свобод и «обратной связи», ориентация на интеграцию в европейские институты, как представляется, позволят Украине удержаться в рамках новой пост-постсоветской проевропейской демократической модели государственности и развивать ее. Реализация политической реформы, переход к парламентской республике позволит с меньшими потерями и менее острыми политическими кризисами пережить неиз-

¹⁷ «Независимая газета» 11.01.2006.

бежную на переходном этапе (как, например, это происходило в Польше) частую смену правительств. Принятие политреформы можно рассматривать как сигнал того, что системный выбор Украиной сделан.

Главная неудача Ющенко – ослабление института президентской власти стало одновременно достижением, поскольку таким образом возникли дополнительные, субъективные, персонально обусловленные предпосылки перехода к новой парламентско-президентской системе.

Позиции парламента как политического института за прошедшее время усилились. Без поддержки парламента Ющенко не смог бы провести целый ряд реализованных им реформ в соответствии с европейскими нормами, требовавших основательного пересмотра законодательства. Основанием для усиления роли парламента служит также повышенная политическая активность общества.

В отличие от России, заявленные цели скорейшей интеграции в западные институты имплицитно подразумевают ускоренный переход Украины – национального государства на пост-

модернистскую стадию. Возможно ли повторение Украиной пути Польши, балтийских стран? В определенной степени ответ зависит от своевременной и активной поддержки Соединенными Штатами и Европейским Союзом евроинтеграционных намерений украинской власти, причем поддержки, которую почувствовало бы и население Украины. Но не только. Остается открытым вопрос, насколько готово к ускоренной реализации этого проекта не только государство (его основные институты), но нация, общество, т.е. насколько этот проект легитимен.

Не исключено, что в стратегической перспективе России придется пересматривать свои подходы в направлении, аналогичном смене ее политике в отношении «младоевропейцев» в 90-х гг.

В среднесрочной перспективе России следует быть готовой к тому, что отсутствие сколько-нибудь значимой идеологической составляющей в украинской политике, а также не меньшая, чем в нынешнем составе ВР, роль бизнес-лоббистов, делают возможными практически любые комбинации в составе правительства, равно как и их частые изменения.